

Ortadoğu Ülkelerinin Anayasalarında Parlamenter Muafiyetler

Nematollah Aghabalaei Fanid*

ORCID: 0000-0003-4846-5491

Öz

Makalenin birinci bölümünde; genel olarak parlamenter muafiyetlerinin tarihsel gelişimine değinildikten sonra kavramsal çerçevesine, amaç ve çeşitlerine de yer verilmiştir. İkinci bölümde ise; on altı Ortadoğu ülkesinin anayasalarında öngörülen parlamenter muafiyetlerin anayasal konumu açıklanmıştır. Ortadoğu ülkelerinin Anayasa metinleri üzerinden parlamenter muafiyetleri karşılaştırmalı bir biçimde analizi yapılmıştır. Ortadoğu anayasalarının karşılaştırmalı çalışmalarının olmaması nedeni ile makalenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Umman, aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir. Bu monarşilerden, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman, birer mutlak monarşi iken Ürdün ise meşruti monarşi konumundadır. Lübnan, Mısır, Yemen, İsrail, Suriye, Irak ve İran'da devletin şekli cumhuriyet olmasına rağmen demokratikleşme açısından aynı değildirler. İsrail ve Lübnan daha özgürlükçü bir demokrasi anlayışına sahiptirler. İsrail, Lübnan, Mısır, Yemen, Afganistan, Irak, Bahreyn, Kuveyt ve Ürdün anayasalarında parlamenter muafiyetlerin her iki boyutunu teşkil eden 'yasama sorumsuzluğu' ve 'yasama dokunulmazlığı' öngörülmüştür. İran ve Pakistan anayasalarında parlamenter muafiyetler sadece yasama sorumsuzluğu o olarak kabul edilmiştir. Suriye ve Katar sadece yasama dokunulmazlığı benimsemiştir. Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri anayasalarında ise parlamenter muafiyetlere dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parlamento, Parlamenter Muafiyetler, Ortadoğu, Anayasa, Dokunulmazlık

Gönderme Tarihi: 25/10/2019

Kabul Tarihi: 26/12/2019

* Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: nfanid@mehmetakif.edu.tr,

Parliamentary Exemptions in the Constitutions of the Middle East Countries

Abstract

On the first page of the article; it includes the conceptual framework, types of immunity and historical development of parliamentary exemptions in general. On the second page; The constitutional position of the parliamentary exemptions foreseen in the constitutions of sixteen Middle East countries is explained. He made a comparative analysis of parliamentary exemptions through outline texts. Due to the comparative studies of the Middle East constitutions, we believe that the article will have benefits. Saudi Arabia, Bahrain, Qatar, Jordan and Oman are traditional monarchies ruled by families. Of these monarchies, Saudi Arabia, Bahrain, Qatar and Oman are absolute monarchies, while Jordan is a constitutional monarchy. The shape of the state in Lebanon, Egypt, Yemen, Israel, Syria, Iraq and Iran are not the same between democratization despite the cause of the republic. Israel and Lebanon have a more liberal understanding of democracy. Israel, Lebanon, Egypt, Yemen, Afghanistan, Iraq, Bahrain, Kuwait and Jordan envisage 'legislative irresponsibility' and 'legislative immunity' in both instances of parliamentary exemptions. In the constitutions of Iran and Pakistan, parliamentary exemptions are only considered to be legislative irresponsibility. Syria and Qatar did not simply adopt legislative immunity. In the constitutions of Saudi Arabia, Oman and the United Arab Emirates, there are no provisions on parliamentary exemptions.

Keywords: Parliament, Parliamentary Immunities, Middle East, Constitution, Immunity

Received Date: 25/10/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Парламентские исключения в конституциях стран Ближнего Востока

Резюме

В первом разделе статьи; В целом, концептуальная основа, цель, типы иммунитета и историческое развитие парламентских исключений включены. Во второй части; Объясняется конституционная позиция парламентских исключений, предусмотренных в конституциях шестнадцати стран Ближнего Востока. Проведен сравнительный анализ парламентских исключений из конституционных текстов стран Ближнего Востока. Из-за отсутствия сравнительных исследований конституций Ближнего Востока, мы считаем, что эта статья будет иметь преимущества. Среди стран Ближнего Востока Саудовская Аравия, Бахрейн, Катар, Иордания и Оман являются традиционными монархиями, управляемыми семьями. Из этих монархий Саудовская Аравия, Бахрейн, Катар и Оман являются абсолютными монархиями, в то время как Иордания является конституционной монархией. Форма государства в Ливане, Египте, Йемене, Израиле, Сирии, Ираке и Иране, хотя и в республике, не одинакова с точки зрения демократизации. Израиль и Ливан имеют более либеральное понимание демократии. Конституции Израиля, Ливана, Египта, Йемена, Афганистана, Ирака, Бахрейна, Кувейта и Иордании предусматривают «законодательную безответственность» и «законодательный иммунитет», которые составляют оба аспекта парламентских исключений. В конституциях Ирана и Пакистана парламентские льготы были признаны только как случаи законодательной безответственности. Сирия и Катар приняли только законодательный иммунитет. В конституциях Саудовской Аравии, Омана и Объединенных Арабских Эмиратов нет положений о парламентских исключениях.

Ключевые слова: парламент, парламентские исключения, Средний Восток, конституция, неприкосновенность/законодательный иммунитет.

Получено: 25/10/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Konusu “Ortadoğu ülkelerinin anayasalarında parlamenter muafiyetler” olan makalemizin birinci bölümde; genel olarak parlamenter muafiyetlerinin, kavramsal çerçevesini ve tanımını verdikten sonra parlamenter muafiyetlerin amacı ve tarihsel gelişimini açıklığa kavuşturacağız. Ayrıca bu bölümde genel olarak dokunulmazlık veya bağışıklık olarak bilinen muafiyetlerin çeşitlerine de değineceğiz. İkinci bölümde ise; on altı Ortadoğu ülkesinin anayasalarında öngörülen parlamenter muafiyetlerin anayasal konumunu açıklanmıştır. Konunun kavramsal çerçevesini oluşturan Ortadoğu ülkeleri, geleneksel tanımıyla; Afganistan, B.A.E, Bahreyn, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Umman, Ürdün, Yemen’den ibarettir.Ortadoğu, petrol ve doğal zenginlikleri kadar savaşları, darbeleri ve devrimleri ile de Dünya gündemini meşgul eden bir bölgedir. Bu bölge, coğrafik yakınlığı ile birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan da ülkemize yakınlığından dolayı jeopolitik bir öneme sahiptir. Bunun için de Ortadoğu ülkelerinin anayasa hukukunu incelemek de önem arz etmektedir.

Ortadoğu ülkeleri, siyasi rejimler ve yönetim biçimleri açısından birbirinden farklı özelliklere sahiptirler. Bu bölgede bulunan devletlerin siyasal sistemleri genel olarak cumhuriyet/monarşi şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Demokratik devletlerin en belirgin özelliği olarak bilinen, temsil ve insan hakları, hukukun üstünlüğü kriterleri Suudi Arabistan, B.A.E. ve Umman gibi devletlerde ya hiç mevcut değildir veya Mısır, İran, Irak, Afganistan gibi devletlerde kısıtlı biri biçimde mevcuttur. Orta Doğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Umman geleneksel Arap kültürüne uygun feodal ailelerin tekelinde yönetilen geleneksel monarşilerdir. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman’dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün Devleti meşruti monarşi konumundadır.²Arabistan’da Suudi ailesi, Bahreyn’de El-Halife ailesi, Katar’da Es-Sani ailesi, Ürdün’de Haşimi ailesi ve Umman’da da Kabus ailesi iktidarı elinde tutmaktadırlar. Bunlardan Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman birer mutlak monarşi özelliği gösterirken Ürdün ise bir

² Sait Yılmaz, Orta Doğu’ya Demokrasiyi Getirmek, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 4, sy.5 (2015): 64 vd.

meşruti monarşidir.³ İlginç olan şu ki, İsrail ve Filistin dışında İngiliz hâkimiyetindeki bölgelerde monarşiler kurulurken, Fransızların etkili olduğu Lübnan, Suriye, Tunus ve Cezayir’de cumhuriyet rejimleri kurulmuştur.⁴ Ortadoğu’da bulunan ülkelerden Mısır, Yemen, İsrail, Lübnan, Suriye, Irak ve İran birer cumhuriyet olmakla birlikte siyasi bakımdan gelişmişlikleri birbirinden farklılık göstermektedir.⁵ İsrail ve Lübnan’ın dışında Ortadoğu’da çağdaş demokratik standartlarına uymayan otoriter rejimler varlığını sürdürmektedir. İnsan odaklı bir yönetim biçimi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kriterleri esas aldığımızda İsrail ve Lübnan dışında hiçbir Ortadoğu ülkesi özgürlükçü demokratik devletler kategorisinde yer alması mümkün değildir.⁶

1. Genel Olarak Parlamenter Muafiyetler (Teşrii Masuniyet)

Bu bölümde genel olarak parlamenter muafiyetlerinin, kavramsal çerçevesini ve tanımını verdikten sonra parlamenter muafiyetlerin amacı ve tarihsel gelişimini açıklığa kavuşturacağız. Ayrıca bu bölümde genel olarak dokunulmazlık veya bağışıklık olarak bilinen muafiyetlerin çeşitlerine de değineceğiz.

1.1. Dokunulmazlık veya Bağışıklığın Kavramsal Açıklaması

Bağışıklıkla eş anlamlı olan muafiyet, kök itibarıyla “muaf” kelimesinden türetilmiş ve farklı anlamlarda kullanılan dolayısıyla yorumlanabilen bir kavramdır. Genel olarak, bir yükümden ayırık tutulma, herhangi bir ödevin veya yükümlülüğün dışında kalma, harç, resim, vergi, hizmet, görev, külfet veya yükten affolunma; hukukun genellikle başkalarını uygulamaya zorunlu kıldığı görev ve hizmetleri yerine getirmeme, yükümlülüklere tabi olmama anlamında kullanılmaktadır. Hukuk alanında bağışıklık

³Davut Dursun, *Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar*, Ormer Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Yıllığı 2005, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, 317.

⁴Bayram Sinkaya, *Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler Ve Dinamikler*, Ankara: Başbakanlık, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ortadoğu Strateji ve Araştırma Merkezi, 2016, 9.

⁵ Dursun, *Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar*, 322.

⁶Freedom House’ın 2019 Dünyada Özgürlük Yıllık Raporu, ABD merkezli Freedom House, hükümet dışı sivil toplum kuruluşudur. 1973’ten bu yana yayımlandığı Dünyadaki özgürlük (About Freedom in the World) yıllık raporunda, dünya ülkelerini siyasi ve medeni haklar açısından ‘özgür olmayan’, ‘kısmen özgür’ ve ‘özgür’ olarak açıklamaktadır. About Freedom in the World, An annual study of political rights and civil liberties, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VHK->, (20.08.2019).

maddi ve şekli olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷Türkiye'deki anayasal gelişmelere baktığımızda, 1924 Anayasasının dilinin sadeleştirilmesine kadar parlamenter muafiyetler ibaresi “teşrii masuniyet” olarak kullanılmaktaydı.⁸ “Masuniyet” kavramı Arapça bir sözcüktür. “Sun” kökünden olup “korunmuş olma” anlamında kullanılmaktadır. Sözcük bakımından ise saldırıdan korunma ve uzak durma olarak kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle ilişilmezlik, karışılmaz olma durumudur.⁹ Kamu hukuku literatüründe ise özel bir statüye sahip olan kişilerin korunması maksadıyla bazı sorumluluklardan muaf tutulması demektir.¹⁰ Türk Dil Kurumu, parlamenter muafiyetler açıklamasını 1982 Anayasası gibi yasama dokunulmazlığı maddesinde izah etmiştir. Buna göre, Türk Dil Kurumu yasama dokunulmazlığını; “yasama organı üyelerinin, adli kovuşturmadan korunarak görevlerini serbestçe yapabilmelerini sağlayan bir anayasal ilkedir.” olarak açıklamıştır.¹¹

“Parlamenter muafiyetler” veya “yasama bağıışıklığı (teşrii masuniyet)¹², bir anayasal ilke olarak esas itibariyle ceza hukukuna yansımaları olan konulardan biridir. Parlamento üyelerine tanınan bu ayrıcalıklar sayesinde parlamento üyeleri konuştukları sözlerden, ifade ettikleri düşüncelerden dolayı sorumsuz tutularak görevlerini serbestçe yerine getirebilecekler (yasama sorumsuzluğu) ayrıca herhangi bir suçlamadan dolayı da geçici olarak adli takiplerden de korunacaklardır (yasama dokunulmazlığı). Başka bir ifadeyle, parlamenter muafiyetler sayesinde yasama erkinin onayı ve bilgisi olmaksızın hiç kimsenin parlamento üyelerine dava açma hakkının olmaması ve milletvekillerinin suç işlediği durumunda uygulanacak olan cezai takiplerin parlamentonun bilgisi dâhilinde olması gerektiğini göstermektedir. Parlamenter muafiyetlerin amacı, parlamento üyelerinin özgürce görevlerini yerine getirmesinden ibarettir.¹³ Milletvekillerine tanınan parlamenter muafiyetlerin amacı milletvekilliği ile

⁷Bilgenur Erson Asar, *Yabancı Devletlerdeki Yargılamalar Açısından Uluslararası Hukukta Devlet Görevlilerinin Yargı Bağıışıklığı* İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016, 12.

⁸10 Ocak 1945'te ve 24 Aralık 1952'de yapılan düzenlemelerle Anayasa'nın dili üzerinde değişikliklere gidilerek Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçeye geçilmiştir. Bkz. Cem Erođl, *Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi*, 137-139, <https://cemerogul.files.wordpress.com/2012/03/anayasa-ve-tc3bcze-dilinin-tc3bcrkc3a7elec59ftirilmesi.pdf>, (22.08.2018).

⁹Amid Hasan, *Farhang-e Farsi (Farsça Sözlük)*, Tahran: Emir Kebir, 1364, c. 2, 1374, Ayrıca bkz. Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b7d27ec8c19b4. (22.08.2018).

¹⁰ Muhammed Cafer Lengerudi, *Hukuk Terminolojisi*, Tahran: Genci Daneş, 1363, 657.

¹¹TDK Sözlük

Türkçe, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b7d2bebec2f4. (22.08.2018).

¹² Parliamentary Immunity, Immunité Parlementaire.

¹³Kemal Gözler, *Yasama Dokunulmazlığı Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/56/3/4_kemal (22.08.2018).

bağdaşmayan yasa dışı ve toplum vicdanını yaralayan davranışlardan korumak değildir. Milletvekilleri, yasama dokunulmazlığını kullanarak ülkenin milli menfaatlere ve ulusal güvenliği karşı kişisel çıkarları dahası işledikleri suçluları kesinlikle meşrulaştırma aracı olarak görmemiz lazım. Doğal olarak iftira, hakaret, küfür gibi suçlar, kesinlikle milletvekilinin görev alanı içinde olamaz. Kuşkusuz, bu tür davranışların milletvekilliği görevlerini yerine getirirken ortaya çıkması söz konusu dokunulmazlık ilkesinin dışındadır ve aslında bu tür davranışlar, ceza hukuku çerçevesinde kovuşturulmaya tabi tutulabilir. Yargılanmaya tabi tutulan herhangi bir suç sıradan insanlar tarafından işlenir ve aynı suç yine milletvekili tarafından da işlenirse cezai kavuşturma tabi tutulur ve suçu işleyen milletvekili hakkında cezai işlemler uygulanır.

2.2. Dokunulmazlık veya Bağışıklık Çeşitleri

2.2.1. Diplomatik (Siyasi) Dokunulmazlık(Diplomatic Immunity)

Diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklık en genel tanımı ile yabancı devletlerin diplomatik görevlilerinin, konsolosluk görevlilerinin, devlet gemi ve uçaklarının buldukları devletin yargılama yetkisi dışında olmaları (bağışık olmaları) ve kararların kendilerine zorla uygulanmamasını (dokunulmazlık) ifade etmektedir.¹⁴ Uluslararası hukukta devlet bağışıklığı ve dokunulmazlığı ile diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklığı arasında ayırım yapılmaktadır. Devlet dokunulmazlığı ve bağışıklığı, devletin veya devlet mülkiyetindeki bazı araç ve eşyaların bir başka devletin yetkisinden bağışık olmasını ifade ederken; diplomatik dokunulmazlık ise devletin başka ülkede bulunan temsilcilerinin hakkında yargılama yapılamamasını ve kararların zorla uygulanmaması anlamına gelmektedir.¹⁵ Tarihsel süreçte incelendiğinde diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklığın yüzyıllar boyunca değişerek ve gelişerek bugünkü şeklini aldığı görülmektedir. Geçmiş dönemlerde devletlerin *ad hoc* yani geçici elçiliklerle diğer devletler ile ilişkilerini sürdürmeye çalıştığı, 1455'te ilk sürekli elçiliğin Venedik tarafından Cenova'da açılmasından sonra bu durumun Avrupa'nın geneline yayıldığı görülmüştür. 15. yüzyıldan itibaren İtalyan şehir devletleri arasında başlayan ve daha sonra tüm Avrupa'ya yayılan sürekli elçilik açmaya yönelik adımlarla daha bu dönemlerde elçilerin statüleri, diplomatik dokunulmazlık ve bağışıklık gibi günümüzde devletlerarası ilişkilerin vazgeçilmez unsurları haline gelen konular yerleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte diplomatların statüleri ve dokunulmazlıkları ile ilgili

¹⁴Bahadır Yalçın, *Uluslararası Hukuk*, Uluslararası İlişkiler Rehber Kitap, Der. Veli Kondak, Ankara: Arın Yayınları, (Tarih yok),126.

¹⁵ Yalçın, *Uluslararası Hukuk*, 127.

konular en geniş anlamada 1648 Westpalia Antlaşması ile uluslararası hukukun bir parçası haline getirilmiştir. Devamında ise “diplomasinin altın çağı” (*golden age of diplomacy*) olarak da bilinen 19. yüzyılda bu konuda önemli adımlar atılmış¹⁶, özellikle 1815 tarihli Viyana Kongresinde modern uluslararası hukukun en önemli diplomatik kuralları belirlenmiştir. Diplomatik protokol ve ayrıcalıklar konusu Viyana Kongresi’nden üç yıl sonra 1818 Aix-La-Chapelle Konferansı’nda ele alınmıştır. 1815 Viyana Konferansı ve 1818 Aix-La-Chapelle Konferansı’nda ayrıca diplomasi temsilcilerinin sınıf ve dereceleri ele alınmış ve diplomatik protokol konusu önemli ölçüde çözüme kavuşmuştur.¹⁷ İlerleyen yıllarda yapılan küçük değişiklikler olmakla günümüzde uygulanan diplomatik temsille ilgili en önemli düzenleme 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’dir. Söz konusu sözleşme ile diplomatların sahip oldukları ayrıcalık ve bağışıklıklar belirlenmiştir.¹⁸ Bu bağlamda diplomatik misyonların sınıf ve dereceleri ele alınmış ve 1815’te kabul edilen Viyana Tüzüğü’nde kabul edilen üçlü sınıflandırma küçük bazı değişikliklerle aynen kabul edilmiştir. Buna göre:Devlet başkanları yanına gönderilen büyükelçiler (ambassador) ya da nonslar ve bunlara eşit durumda bulunan diğer misyon şefleri; Devlet başkanları yanına gönderilen orta elçiler ve enternonslar sınıfı; Dışişleri bakanları yanına gönderilen işgüderler (maslahatgüzar)¹⁹

1961 Sözleşmesinin 29. maddesinde yer alan diplomatik ayrıcalıklardan kişi dokunulmazlığı, diplomatik temsilcinin bulunduğu yabancı ülkede hiçbir sebep ve gerekçe ile tutuklanamayacağı ve hapsedilemeyeceği anlamına gelmektedir. Temsilcinin görevli olduğu ülke kendisine saygı göstermek zorunda olduğu gibi temsilinin kişiliğine, özgürlüğüne, onur ve saygınlığına yapılacak her türlü saldırıyı da engellemek zorundadır. Yine Viyana sözleşmesinin 22. maddesinde elçilik binalarının dokunulmazlığı, misyon şefinin izni olmaksızın o ülkenin görevlilerinin söz konusu taşınmazlara girememesi, binaların işgal edilememesi gibi konular değerlendirilmiştir.²⁰

¹⁶Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler*, Bursa: Alfa Yayınları, 1997, 298.

¹⁷Diplomasi temsilcileri arasındaki protokol, sıra ve ön gelme konuları düzenleme yapıncaya kadar önemli tartışmalara neden olmuştur. Hatta uluslararası konferanslarda içerikten ziyade biçimle ilgili olan bu protokol konuları yüzünden sorunların çözüme ulaşması büyük ölçüde başarısızlığa uğramaktaydı. Devletler ve onların temsilcileri olan diplomatlar protokol konusuna büyük önem vermekte, müzakerelerde kimin nerede oturacağı, kimin toplantı salonuna önce gireceği ve onu kimin izleyeceği, kimin önce imza atacağı gibi ayrıntılar esasa ilişkin konuların tartışılmasına neredeyse süre bırakmamaktaydı. Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 305

¹⁸Umut Özer, *Diplomasi, Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Ankara: Doğu Kitabevi, 2014, 25.

¹⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 305-306.

²⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 313.

Benzer şekilde Viyana Sözleşmesinin 27. maddesi haberleşme dokunulmazlığını, 30. maddesi diplomatik temsilcinin özel konut dokunulmazlığı ele alınmıştır.

2.2.2. Yargısal Dokunulmazlık (Hâkimlik Teminatı/Judicial Immunity)

Hukuk devletini sağlayacak en önemli mekanizmalardan biri yargı bağımsızlığı ilkesidir. Yargı bağımsızlığı ise mahkemelerin yani hâkimlerin bağımsızlığı anlamına gelir. Fakat “hâkimlerin bağımsızlığı” ile “hâkimlik teminatı” birbirinden farklı kavramlar olarak kabul edilmektedir. Yargı bağımsızlığı hakimlerin ve kurumsal olarak yargının, yargı içinden ve dışından gelebilecek olumsuz etkilere karşı korunması anlamına gelir. Hâkimlik teminatı ise “hâkimlerin bağımsızlığını korumaya hizmet eden müesseselerden en önemlisidir²¹Hakimlerin bağımsızlığını sağlamak için görevli oldukları davalarda hiçbir makam veya organın hakimlere emir, talimat veya tavsiye bulunmamasını gerektirir. Bu esasta hâkimlere hiç kimse baskı ve tehdit uygulayamaz. Bunu sağlayacak en önemli mekanizma da hâkimlik teminatıdır. Başka bir deyişle yargı bağımsızlığının dolayısıyla hukuk devletinin temel taşı hâkimlik teminatı ilkesidir.

2.2.3. Savunma Dokunulmazlığı (Immunity of Defence)

Savunma dokunulmazlığı, iddia ve yargılama makamlarına karşı şüpheli, sanık ve müdafin sahip oldukları kalkandır.²² Savunma dokunulmazlığının dar veya geniş şekilde yorumlanması o ülkedeki demokrasi ilkesinin uygulamadaki gerçek göstergesidir. İddia ve savunma serbestliği, bu görevlerin yapılması sırasında kullanılan kelimeler ve verilen yazılı belgeler yüzünden cezalandırılmamayı gerektirir. Zira iddia ve savunma görevini yapan kimse, acaba kullandığım sözler veya sunduğum yazılı belgeler suç sayılır da cezalandırılır mıyım diye endişe ederse, söyleyeceklerinin bir kısmını söylemekten korku yüzünden vazgeçebilir, yani iddia ve savunma görevini hakkıyla yerine getiremez.²³ Savunma dokunulmazlığı, iddia ve müdafaa görevleri yapılırken kullanılan kelimeler veya verilen dilekçe ve evrakların ihtiva ettiği tecavüzler yüzünden tarafların soruşturulamamalarını ve cezalandırılmamalarını ifade eder.²⁴

²¹Baki Kuru, *Hâkim ve Savcılarının Bağımsızlığı ve Teminatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966, 6.

²²Serhat Sinan Kocaoğlu, “Türk Ceza Kanunu (m. 128) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bir Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Savunma Dokunulmazlığı”, 21. *Ankara Barosu Dergisi*, sy. 4, (2012):21-36.

²³Nurullah Kunter, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, B. 8 İstanbul:Beta Basım Yayım, 1986, 221.

²⁴Yasin Dıvrak- Ahmet Hasan Kılıç- Savunma Hakkı, Genç Hukukçular, Hukuk Okumaları Grubu Tebliği, <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/>, (23.08.2018).

2.2.4. Parlamenter Muafiyetlerveya Yasama Bağışıklığı (Parliamentary Immunity)

Parlamenter muafiyetler veya yasama bağışıklığı, parlamento üyelerini iki açıdan korumaya alır. Birincisi “yasama sorumsuzluğu” olarak bilinen düşünceyi açıklama hürriyeti ve ikincisi ise “yasama dokunulmazlığı” olarak bilinen, herhangi bir suçlamadan dolayı parlamento üyelerinin yargılamasını erteleme veya bu yargılamayı parlamentonun diğer üyelerinin onayına tabi kılmaktır. Parlamento üyelerine tanınan bu ayrıcalıklar kamu yararı amacıyla öngörülmüştür. Başka bir deyişle yasama sorumsuzluğunun amacı, temsilcilerin parlamento çalışmalarındaki oy, söz ve düşünce hürriyetlerini korumak, böylece yasama görevlerini korkusuzca ve tam bir serbesti içinde yerine getirebilmelerini sağlamaktır. Buna karşılık, yasama dokunulmazlığının amacı, milletvekillerinin keyfi ve asılsız suç isnatlarıyla yasama görevlerini ifadan geçici olarak da olsa alıkonulmalarını önlemektir. Bu farka paralel olarak, yasama sorumsuzluğunun mutlak ve sürekli bir koruma sağlamasına karşı, yasama dokunulmazlığı ancak nispi ve geçici bir koruma sağlar.²⁵ Parlamenter muafiyetler her ne kadar diplomatik dokunulmazlıktan ve hakimlik teminatından farklı bir hukuki müessese olsa da temsili demokrasilerde, iktidara karşı halkın temsilcilerine güvence ve teminat niteliğinde bir koruma mekanizması olduğundan dolayı amaç itibariyle aynı olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Parlamenter Muafiyetlerin Amacı

Yukarıda da açıkladığımız gibi parlamenter muafiyetler, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı olarak ikiye ayrılır. Yasama sorumsuzluğu, parlamento üyelerine kürsü dokunulmazlığı sağlayarak amacı, söz ve düşünce hürriyetlerini korumaktır. Yasama dokunulmazlığının amacı ise parlamento üyelerinin görev süresi içinde herhangi bir suçlamadan dolayı tutulması veya tutuklanmasını erteleyerek parlamento çalışmalarına istedikleri her zaman katılabilmelerini sağlamaktır. Yasama dokunulmazlığı olmazsa, parlamento üyesi iktidar tarafından bir suç soruşturması bahanesiyle tutulabilir; mahkemeler tarafından tutuklanabilir. Bu durumda ise millî irade tam olarak parlâmentoda oluşamaz.²⁶ Hukuki niteliği ve amaçları açısından farklı kurumlar olsa da her ikisi de kamu yararı amacıyla parlamento üyelerine tanınmış olan bağışıklık ve ayrıcalıklardır. Parlamenterlere böyle bir ayrıcalığın tanınmasının amacı,

²⁵Ergun Özbudun, “Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları”, *TBMM Dergisi*, sy.59, (2005): 109.

²⁶Gözler, Yasama Dokunulmazlığı, <http://www.anayasa.gen.tr/dokunulmazlik.htm>, (23.08.2019).

onları üstün ve ayrıcalıklı bir sınıf haline getirmek değildir. Yasama meclisi üyelerine tanınan bu ayrıcalıklar neticesinde, yasama görevini daha iyi yapabilmelerindeki kamu yararı, tanınan ayrıcalıkların eşitlik ilkesini ihlal etmesindeki kamu zararından daha büyüktür.²⁷ Parlamenter muafiyetler çatısı altında birleşen, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı, yasama fonksiyonunu gereği gibi yerine getirilebilmesi için, milletvekillerini, siyasi gücü elinde bulunduran iktidarların her türlü baskısına karşı bir koruma mekanizmasıdır. Parlamenter muafiyetler, bir kişisel imtiyazdan ziyade halk adına milletvekillerinin, temsilcilik görevini, her türlü baskı ve tehditten korunarak yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla öngörülmüştür. Yasama muafiyetler, parlamenter demokrasilerin vazgeçilmez kurumlarından birisidir.²⁸ Halkı temsil eden yasama meclisi üyeleri, yasama fonksiyonunu yerine getirirken kendilerini her türlü baskı ve tehdit hissinden uzak tutarak taahhüt ettikleri halk temsilciliğini özgürce yerine getirebilmeleri sağlamaktadır. Bu durum parlamento ve yarı-başkanlık gibi yumuşak kuvvetler ayrılığı hükümet sistemlerinde daha çok önem arz etmektedir. Çünkü bu tür hükümet sistemlerinde yasama organın yürütme organı üzerinde denetim yetkileri donatılmıştır. Yasama meclisi üyeleri, hükümetin faaliyetlerini denetlerken, gördüğü aksaklıkları çekinmeden ortaya koyabilmelidir.²⁹

2.4. Parlamenter Muafiyetlerin Tarihsel Gelişimi

Parlamento muafiyetlerini, parlamento tarihinden ayırt etmemiz imkânsızdır. Günümüz parlamentoların menşeyini İngiltere’de görebiliriz. İngiltere’nin ilk parlamento adını verebileceğimiz Magnum Concol tamamen kraliyet sarayına bağlı olarak ilk başta soylular, feodaller ve din adamları ve yüksek rütbeli devlet makamlarından oluşmaktaydı. 1260’da bu Konsey parlamento olarak adlandırıldı. Fakat tarihi süreç içinde bu kurum demokratik ülkelerde milli iradenin yansıması olarak Montesquieu, Hamilton, Smein ve Dickey gibi düşünürlerin ilgi alanını oluşturdu.³⁰ Parlamenter muafiyetler de temsilcilerin görev ve yetkilerini kullanmak için olmazsa olmaz kurallarından biri olarak kabul edildi. Parlamenter muafiyetlerin ortaya çıkması ile ilgili iki farklı görüşle karşılaşmaktayız; Birinci görüşe, parlamento üyelerine tanınan muafiyetlerin ilk defa ortaya çıkması ile ilgili ilk bir yazılı metin veya belli bir ülkeden bahsedilmesinin mümkün olmadığı ideasındadır. Çünkü parlamenter muafiyetler uzun

²⁷ Ergün Özbudun, Yasama Sorumsuzluğu, 109.

²⁸ Gökhan Kalağan, ‘‘Parlamenter Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 sy. 4 (2006): 75.

²⁹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 1986, 416.

³⁰ Gazi Shariat Panahi, *Bayestehaye Hukuk-e Esasi*, Tahran: Naşr-e Dadgostar, 1375, 201.

bir tarihi süreç içinde iktidarla parlamentolar arasında yapılan anlaşmalarla daha doğrusu çatışmalarla ortaya çıkmıştır. Anayasaların ortaya çıkışı tarihini dikkate aldığımızda bu iddiayı kanıtlamaktadır. İlk Anayasa olarak kabul edilen 1776 Philadelphia Anayasasına kadar hiçbir yazılı hukuk metninde parlamenter muafiyetlere dair bir ilke veya kural görülmemektedir.³¹ Fakat ikinci görüşe göre, parlamenter muafiyetlerin tarihi kökünü Roma İmparatorluğunda aramak gerekir. Çünkü halkın temsilcilerine tanınan bu ayrıcalıklar o dönemin parlamentolarının varoluşsal özelliğidir. Çünkü o döneme ait halk meclislerindeki temsilcilerle soylulardan oluşan senatolardaki üyeler günümüz parlamento muafiyetlerine benzer özel bir ayrıcalıklardan yararlanmaktaydılar.³²Parlamenter muafiyetler için başlangıç olarak 1397 tarihini kabul edebiliriz. 1397'de Avam Kamarası, Kral II. Richard ve tüm kraliyet ailesinin aşırı ve gereksiz masraflarının mahkumiyetine (kınama) dair bir teklif sunmuştur. Avam Kamarası'nın Kral'a karşı muhaliflerin başında bulunan ve bu teklifin baş mimarı Thomas Haxey, yargılanarak vatana ihanet suçundan ölüm cezasına mahkûm edilmiştir. Fakat Avam Kamarası'ndan gelen aşırı tepkilere karşı T. Haxesy hakkındaki ölüm cezası bozulmuştur.³³ 1512'de Strode's davasında³⁴ tutuklanması ve hapis cezasına çarptırılmasına sebep olan konuşması ile ilgili sorumsuzluğu ilk başta kabul edilmese de sonrasında Kral tarafından kabul edilerek beraat almıştır. Aynı durum 1629'da Sir John Eliot davasında da bir teamül olarak kabul edildi. 1641 -1667 yıllarında parlamento üyeleri için geçerli olan muafiyetlerin kabul edilememesine karşı itirazlar her iki meclis tarafından devam etmiştir. Nihayet 1668'de Lordlar Kamarası, parlamenter muafiyetlerin önemine vurgu yaparak, parlamento üyelerinin konuşmalarından dolayı adli takip ve tutuklamaları geçersiz olarak ilan etti.³⁵ Son olarak 1689'da Haklar Bildirgesi'nin (Bill of Rights)³⁶ tüm parlamento üyeleri için parlamenter muafiyetler resmen tanınmış oldu. Haklar Bildirgesinin 9. maddesi, parlamento üyeleri için meclis içindeki konuşmalarından ve fiillerinden dolayı parlamento dışından gelen her türlü

³¹ Kasım İbrahimi, Masunite Parlamanı Az [http://www.afiqh.org/main.php?ObjShow=Sho\(20.09.2018\)](http://www.afiqh.org/main.php?ObjShow=Sho(20.09.2018)).

³²Simon Mc Gee, Rules on Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union,Belgium, Toornstra (Publisher), Spring 2001, <https://agora.Parliament%20and%20the%20> (22.06.2018).

³³Simon McGee, Rules on Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union, 14.

³⁴Avam Kamarası üyesi olan Richard Strode, 1512'de Dartmoor'daki kalay madencilerinin ağı çalışma koşullarını hafifletmek için bir yasa tasarısı hazırladı. Ancak, mahkeme kararı ile bu yasa yürürlüğe konulması engellendi ve Strode, bu tasarısı yüzünden tutuklanarak ve hapis cezasına çarptırıldı.

³⁵Clavert Harry, *An Introduction to British Constitutional Law*, 1 st ed Fainancial Training Publications, London: Published by Blackstone Press Ltd, first edition, 1985, 15.

³⁶1689 İngiltere İnsan Hakları Bildirisi (Bill of Rights), parlamento üstünlüğünün vurguladığı bir belgedir. İlhan Akın, Kamu Hukuku, Ankara: Beta Basın,1993, 285.

müdahaleyi yasaklamıştır.³⁷ İlk kez İngiltere’de ortaya çıkan söz hürriyeti niteliğindeki dokunulmazlık kurumunun bir diğer durağı Anglo-Sakson hukuk sistemine mensup Amerika olmuştur.³⁸ Daha açık bir ifadeyle, İngiltere’de 1688 yılında Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) ile yasal güvenceye kavuşan söz hürriyeti niteliğindeki dokunulmazlık kurumu, koloni devrinde İngiltere’den Amerika’ya 1787 yılında Amerikan Anayasası’nda da yer almıştır.

Parlamentar muafiyetlerin menşei İngiltere olarak kabul edilse de, 1789 yılında Fransız İhtilali ile Kara Avrupası anayasal düzenlerinde yer almaya başlamıştır. Tabii ki Montesquieu’nun bu konudaki düşünceleri de yadsınmayacak kadar etkili olmuştur. 1789 tarihli bir kararnameyle ilan edilen parlamenter muafiyetler,³⁹ 1791 Anayasası ile Fransız Anayasa Hukukunun bir parçası haline gelmiştir. Sonraki dönemlerde de, Konvansiyon Dönemi hariç olmak üzere yasama dokunulmazlığı kurumunun varlığı devam etmiştir.⁴⁰ Parlamento üyelerine ait dokunulmazlık kurumu açısından Anglo-Sakson sisteminde yer alan (İngiltere, Amerika gibi) ülkelerle başta Fransa olmak üzere kıta Avrupası sistemleri arasında farklılıklar mevcuttur. Anglo-Sakson sisteminde dokunulmazlık cezai açıdan parlamento üyelerini korumaz sadece hukuki kovuşturmalara karşı koruma sağlarken, Fransa’da dokunulmazlık yalnızca cezai kovuşturmalar için kabul edilmiştir.⁴¹ Yine İngiltere’de bu tür bireysel ayrıcalıklar zaman içinde yavaş yavaş kazanılmış olmasına rağmen Fransa’da bir devrimin ardından gündeme gelmiştir.⁴²

3. Ortadoğu Ülkelerinde Parlamenter Muafiyetler Konusunda Anayasal Düzenlemeler

Bu bölümde, on altı Ortadoğu ülkesinin (Afganistan, Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirleri, İran, İsrail, Irak, Katar, Kuveyt, Suriye, Lübnan, Mısır, Pakistan, Umman, Ürdün ve Yemen) anayasalarında öngörülen parlamenter muafiyetlerin anayasal konumu inceleyeceğiz.

³⁷ Simon Mc Gee, Rules on Parliamentary Immunity in ..., 15.

³⁸ Seda Dunbay, *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı* (1876-1995), XII, İstanbul: Levha Yayınları, 2013, 41.

³⁹Parlamentar muafiyetler, ünlü Fransız devrimci Mirabeau tarafından 23 Haziran 1789 tarihli toplantıda Fransa Kurucular Meclisine önerildikten sonra kabul edilmiştir. Bkz. Mohammad Ashouri; *Ayin-e Dadresi-ye Keyfari* (Ceza Muhakemeleri Usulü), Publisher Samt, 2017, c. 1, 138.

⁴⁰Muhammet Emin Ruhi, *Fransız Devriminden İki Portre: Sieyes ve Robespierre*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014, 260.

⁴¹ Kemal Gözler, “Yasama Dokunulmazlığı” ..., 4.

⁴²Dunbay, *Türk Parlamento* ...,43.

3.1. Afganistan

Afganistan'da ilk anayasa 1923 yılında kabul edilmiştir. 2004 Anayasası ise halen yürürlükte olan Afganistan'ın son anayasasıdır.⁴³1919'da bağımsızlığını kazanan Afganistan, kurulduğu tarihten bu yana 'meşruti monarşi', 'demokratik cumhuriyet' ve 'İslam Cumhuriyeti' gibi çeşitli siyasal sistemleri deneyerek bu güne gelmiştir. Bu süre içinde de tarihinin dönüm noktalarında farklı asli kurucu iktidarlar tarafından 8 Anayasa deneyimini yaşamıştır.

Afganistan Devleti federal yapıya sahiptir. Anayasa iki resmi dili (Farsça ve Paştunca) benimsemiştir.⁴⁴Yasama organı, Shura-e Milli (Ulusal Konsey) iki yapılı bir parlamento tarafından yerine getirilmektedir (AY. m. 81)⁴⁵. Ulusal Konsey'in birinci meclisinin adı Volesi Jirga (Halk Meclisi), ikicisi ise, Meşrano Jirga (Senato)dır (AY. m. 82). 250 milletvekilinden oluşan Volsi Jirga, 5 yıl süre için doğrudan doğruya halk tarafından seçilirler (AY. m. 83). Senato olarak bilinen Meşrano Jirga üyelerinin 1/3'ü bulunan 34 İl Meclisi üyeleri arasından, 1/3'ü İlçe Genel Meclisi üyeleri arasından son 1/3'ü de Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir (AY. m. 84).

Afganistan Anayasasında hükümet sistemine dair açıkça herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Fakat Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi (AY. m. 61) Kabinenin Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulması (AY. m. 71) ve Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu tutulması gibi durumları göz önünde bulundurduğumuzda tipik bir başkanlık hükümet olduğunu görebiliriz.

Parlamentar muafiyetler, Afganistan Anayasasının 101 ve 102. maddelerinde öngörülmüştür. 101. maddeye göre, "Ulusal Konsey meclisinin hiçbir üyesi görevi ile ilgili kullandığı oy veya ibraz ettiği düşüncesinden dolayı yargılanamaz." 101. maddede "oy" ve "düşünce" vurgusu yaparak yasama sorumsuzluğundan bahsetmiştir. Anayasanın 101. maddesinde "görevi ile ilgili" vurgusu yapılarak, yasama sorumsuzluğunun kapsamını belirtmek istemiştir. Fakat Afganistan Anayasası, parlamento üyelerinin "görevle ilgili" kapsamı konusunda sesiz kalmıştır. Ayrıca bu konuda Ulusal Konsey meclisinin İçtüzüğünde de bir düzenleme mevcut değildir.

⁴³Afganistan'ın son anayasası, Taliban yönetiminin uluslararası güçler tarafından yönetimden uzaklaştırılmasından sonra halkın değişik kesimlerinin temsilcilerinden oluşan Loya Jirga adı büyük meclis tarafından 2004 yılında kabul edilmiştir. bkz. T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan Ülke Raporu, <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/0f>, (24.08.2019).

⁴⁴Sarvar Danesh, Tarihçe-ye Mokhtasar-e Kavanin-e Esasi-e, <https://www.vpo.gov.af/en/> (24.08.2019).

⁴⁵Daftar-e Riyaset- Cumhuriyet-e Afganistan, <https://president.gov.af/fa/wp-content>, (24.08.2019).

Kanaatimizce parlamento üyelerinin görevi sadece parlamentonun toplantıları veya komisyonlarla sınırlı kalamayacağı için parlamento üyelerine tanınan yasama sorumsuzluğu kapsamı geniş yorumlanabilir. Anayasanın 102. maddesi, yasama dokunulmazlığı ile ilgili hükümlere yer vermiştir. Bu maddeye göre, parlamento üyeleri meclis kararı olmadıkça herhangi bir suçlamadan dolayı tutulamazlar, tutuklanmazlar ve yargılanamazlar. Yasama dokunulmazlığının tek istisnası “suçüstü durumları”dır. Anayasanın 102. maddesi, yasama dokunulmazlığının istisnası olarak kabul ettiği ‘suçüstü’ ile ilgili hangi suçların suçüstü olduğunu açıklamadığı için ceza kanunda öngörülen tüm suçları kapsamaktadır. Afganistan Anayasasının 102.maddesinin son fıkrası suçüstü durumları ile ilgili parlamento üyelerinin tutuklanıp ve yargılanması durumunda Meclisin bilgilendirilmesine dair süreci anlamaktadır.

3.2. Arabistan

23 Eylül 1932 yılında kurulan Suudi Arabistan, farklı aşiret ve kabilelerden oluşmasına rağmen, Suudi hanedanı tarafından yönetilmektedir. Suudi Arabistan’da tedvin edilmiş bir anayasa belgesi mevcut değildir. Fakat 1993’de çıkartılan, yargı organı, Kral’ın yetkileri ve Devlet yönetimine dair konularda, dört temel yasadan oluşan “Temel Yönetim Nizamnamesi”⁴⁶ anayasa belgesinin niteliğindedir.⁴⁷ Bu yasalar, Nizamname adı altında şunlardan oluşur; “Hükümet Nizamnamesi”⁴⁸, “Şura Meclisi Nizamnamesi”⁴⁹, Eyalet Bölgeleri Nizamnamesi”⁵⁰ ve “Adli Yapısı Nizamnamesi”.⁵¹ 40 ve 9 bölümden oluşan Hükümet Nizamnamesi, devletin görev ve sorumluluklarını, ülkenin siyasal yapısını ayrıca yönetim ve vatandaşlar arasındaki ilişkiyi düzenlenmiştir. Hükümet Nizamnamesi’nin 1. maddesi, Suudi Arabistan Krallığını, bağımsız bir Arap-İslam devleti, dini İslam, anayasası ise Kur'an ve Sünnet olarak tanımlamıştır. Aynı Nizamnamenin 2. maddesi, Suudi Arabistan'da hükümet sistemini monarşi olarak açıklamıştır. Hükümet Nizamnamesi’nin Altıncı bölümün kenar başlığı Devlet organlarını açıklamıştır. 44. madde, Devlet organlarını şu şekilde tanımlamıştır; “Arabistan Devleti’nin üç temel organı, yasama, yürütme ve yargıdır. Üç organın kaynağı Arabistan krallığıdır. Kral, devlet ve hükümet başkanı olarak Başbakan ve bakanları atar ve görevlerine son verir. Hükümet faaliyetlerini Bakanlar Kurulu aracılığıyla

⁴⁶ Nizâmü’l-esâsîli’lhükm

⁴⁷ Mecles-ol Shura, [https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/ /\(29.08.2019\)](https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/ /(29.08.2019)).

⁴⁸ Basic System of Government.

⁴⁹ Shura Council Law.

⁵⁰ Provincial System.

⁵¹ Legal and Judicial Structure.

yürütülmektedir.”⁵² Parlamento (Şura Meclisi) üyeleri 4 yıllık görev için Kral tarafından atanmaktadır (Şura Meclisi Nizamnamesi, Md. 13). Şura Meclisi, yasama organı içinde danışma ve istişare niteliğinde görevlere sahiptir. Yasama yetkisinin esas görevlerini, Kral ve ona bağlı faaliyet yapan Bakanlar Kurulu yerine getirmektedir. Bir istişare kuruluğu olarak Şura Meclisi yasa tasarılarını hazırlar. Bu tasarılar, Bakanlar Kurulu’na kabul edildikten sonra Kral’ın onaylaması durumunda yürürlüğe girer. (Şura Meclisi Nizamnamesi, Md. 14-15).⁵³ Suudi Arabistan Devletinin Anayasa belgesinin niteliği taşıyan dört Temel Yasa’dan (Temel Yönetim Nizamnamesi)⁵⁴ hiçbirinde Şura Meclis üyelerinin parlamenter muafiyetleri ilgili herhangi düzenleme yapılmamıştır.⁵⁵

3.3. Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.)

Emirlik adı altında 7 küçük devletten oluşan Birleşik Arap Emirlikleri, federal devlet yapısına sahiptir. BAE’de, 1971–1996 yılları arasında geçici bir anayasa yürürlükteydi. Kalıcı ilk Anayasa 1996 yılında kabul edilmiştir ve halen yürürlükte. Anayasanın 1. maddesine göre, Birleşik Arap Emirlikleri federal bir devlettir ve Birlik şu Emirliklerden oluşacaktır: Abu Dabi - Dubai - Şarce - Acman - Umm Al Kayin - Fucaire - Ras Al-Haime. Anayasanın 45. maddesi, Birliğin yetkili mercilerini şu şekilde açıklamıştır: Yüksek Konseyi, Federasyon Başkanı ve Yardımcısı, Bakanlar Kurulu, Federasyon Ulusal Meclisi ve Federasyon Adliyesi. Federasyon’un karar mercii (en yüksek otorite) Yüksek Konsey’dir. Yüksek Konsey ise her emirlikte bulunan kral ve veliahttan oluşmaktadır. Her Emirlik, Konsey müzakerelerinde bir oy hakkına sahip olacaktır (AY. m. 46). Anayasanın 47. maddesi, Yüksek Konseyin görev ve yetkilerini açıklamıştır. Yüksek Konseyi, kendi üyeleri arasından Başkan ve Başkan Yardımcısı seçer (AY. m. 51). Federal düzeyde yasama ve denetleme görevi 40 üyeli Meclis-ol İttihad-ol Vatani (Federal Millet Meclisi) aittir (AY. m. 68). Bu organın üyeleri iki yıllık bir süre için Yüksek Konsey tarafından belirlenmektedir. Emirlikler arasında nüfus büyüklüklerine göre üyeler paylaşılmıştır. Abu Dabi ile Dubai’nin sekiz, Şarce ve Ras Al-Haime’nin altı, Füceyra, Ümmü’l-Kayvan ve Acman’ın dörder temsilcisi bulunmaktadır. Anayasal bir federasyon olan Birleşik Arap Emirliklerinde halkın katıldığı herhangi bir seçim ve temsili kurum bulunmamaktadır. Anayasal bir sistem olmakla birlikte siyasi temsil ve seçimin bulunmaması ciddi bir eksiklik olarak

⁵² Mecles-ol Shura, [https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/internet/\(29.08.2019\)](https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/internet/(29.08.2019)).

⁵³ Mecles-ol Shura, Sitesi). <https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect>, (29.08.2019).

⁵⁴ Nizâmü’l-esâsîlî’lhükm

⁵⁵ Mecles-ol Shura, [https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/internet/\(29.08.2019\)](https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/internet/(29.08.2019)).

değerlendirilebilir.⁵⁶ 133 maddeden oluşan 1996 Birleşik Arap Emirlikleri Anayasasında, parlamenter muafiyetlere dair herhangi bir hüküm öngörülmemiştir.

3.4. Bahreyn

Arapçada iki deniz anlamına gelen Bahreyn, bağımsızlığını 1971’de kazanmıştır. Bahreyn’in yönetim biçimi meşruti monarşidir.⁵⁷ “*Bahreyn Parlamentosu 2001 Anayasa Değişikliğine esasen, çift meclisli (Ulusal Meclis ve Şura Meclisi) sistemden oluşur. Ulusal Meclis üyeleri halk tarafından seçilir. Şura (İstişare) Meclisi üyeleri ise kral tarafından atanır. Ülkede siyasi parti yasak olduğundan parlamentodaki üyeler herhangi bir partiye mensup değildirler. Başbakan kral tarafından atanmakta olup hükûmetin parlamento önünde bir sorumluluğu bulunmamaktadır.*”⁵⁸

Bahreyn Anayasasının 89.maddesinin kenar başlığı ‘parlamenter muafiyetler’ adı altında yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı hükümlerini düzenlemiştir. Bahreyn Anayasası 89.maddesine göre; “Şura Meclisi veya Ulusal Meclis üyeleri milli menfaatlere öncelik vererek tüm halkı temsil ederler. Parlamento üyeleri meclis toplantılarında veya komisyon çalışmalarında herhangi bir baskıya maruz kalamazlar. Dinin temel ilkeleri, ülkenin bölünmez bütünlüğü, Krala saygısızlık – Hakaret – vebireylerin özel hayatını ihlal durumları hariç olmak üzere Şura Meclisi veya Ulusal Meclisinin üyelerinden hiçbiri Meclisin veya komisyonlarında görüşlerinden veya düşüncelerinden dolayı yargılanamaz.”⁵⁹ Anayasanın 89. maddesinden de anlaşıldığı gibi yasama sorumsuzluğu mutlak bir biçimde kabul edilmemiştir. Başka bir ifadeyle, kürsü dokunulmazlığı ve düşünceyi ifade özgürlüğünün bazı istisnaları vardır. Bu istisnalar şunlardır;

1. Dinin temel ilkeleri,
2. Ülkenin bölünmez bütünlüğü,
3. Krala saygısızlık,
4. Bireylerin özel hayatını ihlal durumlarını bu kuralın istisnası olarak kabul etmiştir.

Anayasanın 89.maddesinin son fıkrası ise yasama dokunulmazlığına dair hükümleri içermektedir; “Suçüstü hali dışında, Meclis üyeleri görev süresince, Meclis kararı olmadıkça tutulamazlar, tutuklanamazlar ve haklarında soruşturma başlatılmaz. Meclis üyelerine, suçüstü hali veya Meclis iznine bağlı gözaltı, soruşturma, arama,

⁵⁶Dursun, “Ortadoğu Siyaseti”..., 323 vd.

⁵⁷ Aydın, “Ortadoğu Durum Raporu”..., 18.

⁵⁸Dursun, “Ortadoğu Siyaseti”..., 320.

⁵⁹ Merkez-e Pajooheshhay-e Mecles-e Shuray-<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/133733>,(12.12.2019).

tutuklama ve durumlar dışında herhangi bir cezai işlem başlatılmaz. Meclis toplantıda değilse, Meclis Başkanın izni şartı aranmaktadır.”⁶⁰

3.5. Irak

Ülkede, 1932 yılında Birleşik Krallıktan bağımsızlığını kazanılmasıyla bir krallık kurulmuş, 1958 yılında ise Cumhuriyet rejimine geçilmiştir.⁶¹ 2005 yılında Anayasanın kabul edilmesiyle parlamenter demokrasinin yerleşmesi adına önemli bir adım atılmıştır.⁶² Irak'ta uygulanan nispi temsile dayalı seçim sistemi son derece orantısız sonuçlar doğuran, adil bir sistemdir. Kadınlar ve gayrimüslim azınlıklar için kota ayrılmış olması da farklı kimliklerin temsili açısından önemlidir.⁶³ Irak Anayasasının 1. maddesi Irak Cumhuriyeti'ni, “bağımsız ve egemen bir devlet” ve yönetim şeklini “cumhuriyetçi, federal ve parlamenter demokrasi” olarak açıklamıştır. Yasama organı, federal devletin gereği olarak çift yapıli bir parlamentodan oluşmaktadır. Anayasanın 48. maddesine göre, “Federal Yasama Organı Millet Meclisi ve Federal Meclisten oluşur.” Millet Meclisi 4 yıl süreyle görev yapar. Federal Meclisi adı altında bir yasama Meclis kurulur. Bu Meclis, bölgelerden ve bir bölgeye dahil olmayan vilayetlerden gelen temsilcilerden oluşur. Federal Meclisin yapısı, üyelik koşulları ve diğer hususlar yasayla düzenlenir. Bu konudaki yasa, Millet Meclisi üye tamsayısının 2/3 kararıyla kabul edilir (Irak Anayasası, 65. md.).⁶⁴ Irak Anayasasının 63. maddesi, Meclis Başkan ve Yardımcıları ile Millet Meclisi üyelerinin sahip oldukları hak ve ayrıcalıkların kanunla belirlenmesi vurgusunu yaparak ikinci ve üçüncü fıkralarda parlamento muafiyetleri ile ilgili hükümlere yer vermiştir. 63/3. maddeye göre, “Millet Meclisi üyeleri yasama dönemi içerisinde dile getirdikleri görüşler konusunda dokunulmazlığa sahiptirler. Meclis üyeleri bu görüşleri nedeni ile mahkemede sorgulanamazlar.” 63/4. maddesi ise, “Yasama dönemi içerisinde cinayetle suçlanmadıkça veya suçüstü yakalanmadıkça Meclis üyelerinin tutuklanabilmeleri için Meclis tarafından nitelikli çoğunlukla dokunulmazlığın kaldırılması gerekir.”⁶⁵

⁶⁰Merkez-e Pajooheshhay-e Mecles-e Shuray-e, <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/133733>(12.10.2019).

⁶¹ Aydın, Ortadoğu Durum Raporu, <https://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/TC587244.pdf> (14.08.2019).

⁶² Aydın, Ortadoğu Durum Raporu, 29.

⁶³Burak Cop, Ortadoğu'da Diktatörlük Sonrası Seçim Sistemi Tasarımı: Mısır ve Irak, 95, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (2015): 88-101.

⁶⁴ Meclis-e Navvab, Destur-e Cumhuriyet-ol Irak, <http://ar.parliament.iq>, (12.10.2019).

⁶⁵ Meclis-e Navvab, Destur-e Cumhuriyet.

3.6. İsrail

İsrail, İngiltere modeli bir klasik parlamenter hükümet sistemine sahiptir.⁶⁶ Yürütme organının yapısı düalist bir biçimde Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile bakanlardan (hükümet) oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı sembolik yetkilere sahip 5 yıllık süre için parlamento tarafından seçilir.⁶⁷ İbranicede "meclis" anlamına gelen "Knesset" İsrail devletinin yasama organıdır.⁶⁸ 120 üyeden oluşan ve tek yapılı bir meclise sahip olan İsrail Parlamentosu (Knesset) 4 yıl için doğrudan halk tarafından seçilir. Ülkenin tek metin halinde düzenlenmiş bir anayasası bulunmamakla birlikte anayasa, çeşitli konularda yapılmış anayasal düzenleme niteliğindeki temel yasalardan oluşan bir manzumedden ibarettir.⁶⁹ İsrail'in yazılı bir anayasası yoktur. İsrail, tek metin halinde düzenlenmiş bir anayasası bulunmamakla birlikte, 14 Mayıs 1948 tarihinde İngiliz manda yönetiminin sona erdiği tarihten bu yana devletin işleyişine, yönetime ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin birçok "Temel Yasa" adı altında Anayasal ilkelere yer verilmiştir. Bunlar; Cumhurbaşkanlığı Yasası, Knesset Yasası, Hükümet Yasası, Yargı Yasası, İsrail Savunma Kuvvetleri Yasası, Devlet Denetim Yasası, Çalışma Hürriyeti ve İnsan Haysiyeti Yasası gibi 12 Temel Yasa şeklinde devletin temel niteliklerini açıklamaktadır.⁷⁰ 1958 tarihli 1. Temel Kanun olarak bilinen Knesset Yasası, Knesset üyelerinin parlamenter muafiyetlere sahip olduğunu vurgu yaparak ayrıntıların kanunla düzenleneceğini hükme bağlamıştır. Knesset üyeleri ile ilgili parlamenter muafiyetler, 5711 sayılı Knesset Üyelerinin Dokunulmazlıkları, Hakları ve Ödevleri Hakkında Kanunla düzenlenmiştir.⁷¹ Parlamento üyelerine tanınan yasama sorumsuzluğu, sadece Parlamento çalışmalarındaki kullandıkları oy ve sözleri ile sınırlı değil ayrıca Parlamento dışında yaptıkları konuşma ve yazılara kadar uzanır. Bu kuralın İstisnaları: hakaret ve sövme suçlarıdır. 5711 sayılı Kanunun 13. maddesi, Knesset üyelerinin parlamenter muafiyetlere sahip olduğunu vurgu yaparak Parlamento üyelerinin tutuklanmasını, gözaltına alınmasını, haklarında hukukî takip yapılmasını hatta evlerinde arama yapılmasını yasaklamıştır. İsrail'de yasama dokunulmazlığı

⁶⁶ Bülent Yavuz, "Çeşitli Parlamenter Hükümet Sistemi Uygulamalarında ve Türkiye'de Başbakanın Göreve Gelmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. XI, sy.1-2, (2007): 1221.

⁶⁷ Gülşah Eker, "İsrail'in Siyasal Sistem Yapısı ve Siyasal Partileri", Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2005, 12 – 13.

⁶⁸ The Oxford Dictionary of English Oxford, <https://oxcon.oup.com/search?>(22.08.2018).

⁶⁹ Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü 05.05.2016, İsrail Devleti Ülke Notu, (22.08.2018).

⁷⁰ The Knesset Constitution, https://knesset.gov.il/constitution/ConstIntro_eng.htm, (26.08.2018).

⁷¹ Knesset Members Immunity, <https://publicofficialsfinancialdisclosurefiles/Israel>(22.08.2018).

oldukça geniş kapsamlıdır.⁷² Bununla birlikte, kuvvet kullanarak icra edilen, kamu düzenini bozan ve ihanet oluşturan fiillerin suçüstü halinde işlenmesi durumunda milletvekili tutuklanabilir ve gözaltına alınabilir. Yasama dokunulmazlığı milletvekilinin seçilmesinden görev süresinin sona ermesine kadar koruma sağlamaktadır.⁷³ İsrail’de yasama dokunulmazlığı kaldırılabilir niteliktedir. Kaldırmaya yetkili makam, *Knesset* veya *Knesset*’in Parlâmento İşleri Komitesidir. Dokunulmazlığı kaldırılan milletvekili dinlenir ancak milletvekili kaldırma kararına karşı başvuru hakkı yoktur.⁷⁴

3.7. İran

İran İslam Cumhuriyetinde parlamenter muafiyetler, Anayasanın 86. maddesinde mutlak dokunulmazlık olarak tanımlanan “yasama sorumsuzluğu” ilkesi şeklinde kabul edilmiştir. Fakat Anayasanın 86. maddesindeki bu ilke, yasama organının çeşitli dönemlerinde sadece doktrinde değil ayrıca Anayasayı Koruyucu Konsey gibi yetkili yargısal organlar tarafından da çelişkili yorumlara maruz kalmıştır. Bu yorumlar içinde yasama sorumsuzluğunu Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunanlar da vardır.⁷⁵ 1906 Meşrutiyet devrimine kadar, İran devleti yaklaşık 2500 yıl farklı krallık sistemleri ile yönetildi. Bu sistemlerde parlamentolar bazen monarşi sistemlerine uygun olarak etkili bazen de zayıflatılmıştır. Ancak 1906 Meşrutiyet Devriminden sonra anayasal monarşi ya da parlamenter monarşi rejimine geçilmiştir. Meşrutiyet Devriminin ortaya çıkmasında Devlet içerisinde, Batılı büyük devletlerin idare şekli olan "meşrutiyet" idaresini talep eden ideolojik bir grup etkili olmuştur. "Meşrutekhahan" (Meşrutiyetçiler) olarak bilinen bu grupta çeşitli fikirleri savunan aydın ve ulemanın fikirleri etrafında örgütlenmişti. Yeni Meşrutiyetçilere göre; memleket Avrupa'daki gibi anayasalı ve meclisli bir idare tarafından idare edilirse işler daha iyiye gidecek, Avrupalıların baskıları sona erecek ve İran Devleti eski dönemlerde olduğu gibi güçlü bir devlet haline gelecekti.⁷⁶ O dönemde Anayasa'nın düzenlenmesi,

⁷²The Knesset Constitution for Israel, (26.08.2018).

⁷³ Gözler, “Yasama Dokunulmazlığı Bir Karşılaştırmalı ...”, 2, (22.08.2018).

⁷⁴ Gözler, “Yasama Dokunulmazlığı Bir Karşılaştırmalı ...”, 2, (22.08.2018).

⁷⁵ Meclis-e Şura-e Negahban (Anayasayı Koruyucu Konsey).

⁷⁶ 1736’da, Safevi Devleti’nin sonunu getiren ve Avşar Devleti’nin kurucusu olan Nadir Şah Avşar, kendini şah ilan eder. 1741’de, (1154 H.K.) oğlu Rıza Kulu’nun da suç ortağı olduğundan şüphelenilen bir suikast teşebbüsü, Nadir Şah’ın karakterinde bazı değişikliklere neden olur. Bu sebeple, giderek daha zalim ve kararsız bir siyaset yürüten Nadir Şah’ın zorbalıklarına karşı, eyaletlerde isyanlar patlak verdi ve Nadir Şah, 1747’de (1160 H.K.) Avşar ve Kaçar reislerinden oluşan bir grup tarafından öldürüldü. Böylece, hakimiyeti Avşarlardan devralan Ağa Muhammet Han, Kaçar Devleti’ni kurdu. 1797’de bir suikast sonucu öldürülen Ağa Muhammet Han’ın yerine, oğlu Fathali Şah (1797 – 1834) geçti. Rusların saldırısı ve Kaçarların yenilgisi sonucunda, 1813’te Gülistan Antlaşması ve 1828’de Türkmençay

adliyenin kurulması ve Milli Şura Meclisinin (parlamentonun) açılması gibi talepler halkın istekleri arasında yer alıyordu ve bütün bu talepler, Meşrutiyetçilerin elde ettikleri zaferle gerçekleşti ve 07.10.1906 tarihinde Millî Şura Meclisinin ilk oturumu Şah'ın açılış konuşması ile resmen başladı ve Meclis faaliyete geçti. Aynı yılda Anayasa metni onaylandı ve bazı eksikliklerinden dolayı, mütemmimi (ek Anayasa maddeleri) hazırlanmak amacıyla bir komisyon kuruldu. Sekiz aylık çalışmanın ardından, hazırlanan ek anayasa metni imza için dönemin krallığı Kacar Hanedanına mensup Kral Muhammed Al Şah'a sunuldu. Bu Anayasa 1979 Devrimine kadar da varlığını korudu.Parlamenter muafiyetler İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesine öngörülmüştür. 1979 yılında onaylanan Anayasa'da parlamentonun adı, Millî Şura Meclisi oldu.Ancak 1989 yılında Anayasa'da yapılan düzenleme ile parlamentonun adı İslami Şura Meclisi olarak değiştirildi. İlave etmek gerekir ki 04.07.1980 tarihinden önce bu Meclis tek maddelik bir yasa ile Millî Şura Meclisi adını İslami Şura Meclisi olarak değiştirmişti.İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, önceki Anayasadan farklı olarak sadece nispi dokunulmazlığı kabul etmiştir. Anayasaya göre, yasama erkinin onayı ve bilgisi olmaksızın, hiç kimse yasama erkinin üyelerine dava açma hakkına sahip değildir ve üyelerden biri açıkça bir suç işlerse ve suç işlerken yakalanırsa kendisiyle ilgili uygulanacak yasal işlemler Meclisin bilgisi dâhilinde olmalıdır. Bu dokunulmazlığın temeli, milletvekillerinin işini yapmakta özgür olmasıdır ve sonuç olarak kendilerine karşı açılan davada kanun, yasama dokunulmazlığı ve bu dokunulmazlığın sınırları çerçevesinde milletvekilini desteklemektedir.

3.8. Katar

Katar'ın idare şekli mutlak monarşi yapısına sahip Emirlik (Krallık) adı altında yönetilmektedir. Tüm yetkiler Emir'de toplanmış olup, Bakanlar Kurulu ve Başbakan Emir tarafından atanmaktadır.⁷⁷Katar, 1971'de bağımsızlığa kavuşmasına rağmen anayasaya daha geç yıllarda ihtiyaç duymuştur. Katar'ın hukuk sistemi İslam hukuku ile İngiltere modeli Common Law sisteminin karışımıdır. İlk Anayasa 29 Nisan 2003 tarihinde halk oyna sunularak yürürlüğe girmiştir. Bu süre içinde çeşitli tarihi

Antlaşması imzalandı. Azerbaycan topraklarının bir kısmı bugünkü sınırları esasında Çarlık Rusya'nın yönetimi altına geçti. 1834'te Fathali Şah'ın ölümünün ardından Nasireddin Şah iktidara geçti. Elli yıllık bir saltanat süren Nasireddin Şah, bir suikast sonucu öldürüldü ve yerine, Muzafferdin Şah geçti. Muzafferdin Şah'tan sonra oğlu Muhammet Ali Şah, 1895'te iktidara geçti. 1925'te, Kaçar Devleti'nin hakimiyetten düşürülmesi ve Serdar Sepeh'in (Rıza Han'ın) saltanat makamına geçmesiyle, Fars unsuruna dayanan ulus devlet İran'da hayat buldu. Bkz. Ziya Bünyadov, Yusuf Yusufov, Azerbaycan Tarixi, Bakı:Yayın evi yok), 1994, 115.

⁷⁷Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Katar bülteni, <https://www.deik.org.tr/uploads/katar>, (26.08.2019).

dönemeçlerde geçici anayasalarla yönetildi.Katar Emirliği'nin parlamentosunun adı İstişare Meclisi (Meclis-ol Şura)dir. Emir, Devlet Başkanı sıfatıyla İstişare Meclisi üyelerinin üçte birini atama yetkisine sahiptir. Meclis üyelerinin 2/3'ü ise halk tarafından seçilir. Katar Emiri, Bakanlar Kurulu ile birlikte ülkenin yasama erkini oluşturmaktadır. Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyeleri Emir tarafından atanmaktadır.⁷⁸

2003 Katar Anayasası, İstişare Meclisi (parlamento) üyelerine sadece yasama dokunulmazlığı ile ilgili hükümlere yer vermiştir. Anayasanın 113. maddesi, Meclis üyeleri ile ilgili yasama dokunulmazlığı iki fıkra düzenlemiştir. İlgili maddeye göre,

1. Suçüstü durumlar dışında, İstişare Meclis üyeleri, Meclis kararı olmadıkça tutuklanmaz, gözaltına alınmaz, aranmaz veya soruşturmaya tabi tutulmaz. Meclis, söz konusu talebin alındığı tarihten itibaren bir ay içinde herhangi bir karar vermediği takdirde, zımnî kabul sayılacaktır (yargılama süreci başlatılacaktır). Meclis toplantıda değilse bu konudaki karar verme yetkisi Meclis Başkanlığından aittir.

2. Suçüstü durumunda, Meclise, sanıküye hakkında alınan tedbirlerden haberdar edilmelidir; Meclis toplantıda değilse konuyla ilgili bilgilendirme Meclisin ilk toplantısında yapılmalıdır.”⁷⁹

3.9. Kuveyt

Adını Arapça'da “su kenarındaki kale” anlamına gelen ‘akwat’ kelimesinden alan Kuveyt Devleti, 1899 yılından 1961 yılına kadar dış ilişkiler ve savunma alanlarında İngiliz idaresi altındayken 1961 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur.⁸⁰ Yasama yetkisi Emir ve Bakanlar Kuruluna aittir (AY. m. 51). Emir, Devlet Başkanıdır ve herhangi bir sorumluluğu yoktur (AY. m. 54). Emir, başbakanı teamüllere uygun olarak belli bir istişarelerden sonra atar ve görevden alır. Ayrıca bakanları da atar ve Başbakanın önerisi üzere görevden alır. Bakanları, Millet Meclisi üyeleri arasından veya dışarıdan atayabilir. Fakat bakanların sayısı meclis üyelerinin 1/3'ü geçmez (AY. m. 56). Meclis üyelerinden herhangi biri, Başbakan ve bakanlardan görevleri ile ilgili konularda ‘soru’ sorabilirler (AY. m. 99). Başbakan ve Bakanlar, ülkenin genel politikaları ile ilgili Emir'e karşı sorumludurlar(AY. m. 99). Millet Meclisi, 50 üyeden oluşur ve görev süresi 4 yıldır. Millet Meclisi üyeleri, doğrudan doğruya, halkın gizli oyu ile seçilir. Meclis dışından atanan bakanlar üyesi atandıktan

⁷⁸Lübnan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (26.08.2019).

⁷⁹ Mecles-ol Şura Dolet-ol Qatar, <https://www.shura.qa/ar-qa> (23.08.2019).

⁸⁰ Aydın, Ortadoğu Durum Raporu, 43.

sonra Meclis üyesi sayılacaklar (AY. m. 79-83). Kuveyt Anayasası, parlamenter muafiyetlerle ilgili hükümleri üç farklı madde düzenlenmiştir. Anayasanın 108 ve 110 maddeleri, yasama sorumsuzluğu hükümlerini içermektedir. Anayasanın 111. maddesi ise yasama dokunulmazlığı ve istisnaları ile ilgili hükümleri düzenlemiştir. Kuveyt Anayasasının 108. maddesine göre, “Millet Meclis üyeleritüm halkı temsil ederler ve halkın çıkarlarını korumakla yükümlüdürler. Hiçbir makam veya mercii, üyelerin Meclis'teki veya komisyonlardaki görevleri ile ilgili faaliyetlerinden dolayı baskı ve tehdit uygulayamaz” Ayrıca, Millet Meclisi üyeleri, Mecliste veya Komisyonlarda söz ve düşüncelerinden dolayı hiçbir durumda sorumlu tutulamazlar (AY. m. 110). Kuveyt Anayasasının 111. maddesi, yasama dokunulmazlığını şu şekilde düzenlemiştir; “Suçüstü durumlar dışında, Meclis üyelerinden hiçbiri, Meclis kararı olmadıkça görev süresince tutulamaz, tutuklanamaz, sorguya çekilmez ve yargılanamaz. Suçüstü durumlarda da tutuklanması ve yargılanması için Meclisin bu konuda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Suçüstü durumunda, Meclis üyesi hakkında alınan tedbirlerden haberdar edilmelidir; Meclis toplantıda değilse konuyla ilgili bilgilendirme Meclisin ilk toplantısında yapılmalıdır. Meclis, sanık üye hakkında tutuklama ve yargılama talebi ile ilgili bir ay içinde herhangi bir karar vermediği takdirde, zımni kabul sayılacaktır (yargılama süreci başlatılacaktır). (AY. m. 111).⁸¹

3.10. Suriye

Osmanlı Devleti, Suriye'yi 1516'dan, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yönetti. 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması gereği Suriye'nin Fransa'ya verilmesine karar verilmiştir.⁸² II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da Fransa sömürgeciliği sona ermiştir. 1963'ten günümüze dek Suriye Baas Partisi tarafından yönetilmektedir. Fakat Suriye 1946 tarihine kadar Fransız manda yönetimi döneminde devlet yapısının temelleri şekillenmiş, ilk parlamentosu (1916), ilk Anayasası (1930), ilk defa cumhurbaşkanlığı seçimi (1932) gibi anayasal gelişmeler açısından önemli adımlar atmıştır.

Suriye'nin geleceğinin şekillenmesi açısından önemli iki hukuki metinden biri, Suriye anayasası, ikincisi de Suriye-Fransa Anlaşmasıdır.⁸³ Suriye'nin ilk Anayasası 1936 Anayasasıdır. 1928'de Suriye parlamentosu anayasa ile halka her alanda eşitlik ve özgürlük tanınması dahası Fransa mandayı ortadan kaldıracak maddelere yer vermesi

⁸¹ Kuwait El-Meclis- Dastoor, <https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait>, (28.08.2019).

⁸² World Digital Library, Report of the Commission, <https://www.wdl.org/en/item/400/> (26.08.19).

⁸³ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, sy.48, (2009): 152.

gibi nedenler yüzünden bu anayasa hayata geçmemiştir. 1930'da Fransa Devleti tarafından hazırlanan anayasa yürürlüğe girdi.⁸⁴1930 Anayasası, Fransız Üçüncü Cumhuriyet Anayasasına benzer özellikleri taşımaktaydı. 1946 Anayasası Bağımsızlık Anayasası adı da verebiliriz.

1950 ve 1954 askeri müdahale ile ortaya çıkan anayasaları geçtikten sonra, Ülkenin rakipsiz tek hakim gücü olan Baas Partisi'nin radikal kanadı tarafından yürürlükte olan Anayasayı temelden değiştirip 1969 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Hafız Esad, 1971'de yeni Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 14 Mart 1973'te, yeni bir anayasa yürürlüğe girdi. 1973 Anayasası halen yürürlüğüne devam etmektedir.⁸⁵ Suriye devletinin yönetim biçimi cumhuriyettir (AY. m. 1).⁸⁶ Anayasadaki yasama-yürütme ilişkilerini dikkate aldığımızda Suriye'de yarı başkanlık hükümet sistemi özelliklerini görebiliriz. Esad'ın ailesi ve Arap Sosyalist Baas Partisi, 1970 darbesinden bu yana ülke siyasetinde tek otoriter güç olarak varlığını sürdürmektedir. Yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşur (AY. m. 83). Cumhurbaşkanı 7 yıllığına halkın doğrudan oyları ile seçilir (AY. m. 86-88). Suriye'de seçimleri denetleyecek kurum, Anayasa Mahkemesi'dir (AY. m. 66). Bakanlar Kurulu, hem parlamentoya karşı hem de Cumhurbaşkanına karşı sorumludur (AY. m. 76/2). Başbakan ve bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından atandıktan sonra kurulur. Fakat göreve devam etmek için Parlatentonun güvenoyu şartı aranmaktadır (AY. m. 77/2) Hükümet üyelerinin cezai sorumluluğunu başlatma yetkisi ise parlamento ve Cumhurbaşkanına aittir (AY. m. 70). Suriye tek yapılı bir parlamentoya sahiptir. Yasama organına ait görev ve yetkiler, Halk Meclisi tarafından yerine getirilecektir. Halk Meclisi üyeleri, 4 yıllık bir süre için halk tarafından seçilir (AY. m. 55-56). Suriye Anayasasının 71. maddesi, yasama dokunulmazlığı ile ilgili hükümlere yer vermiştir. Anayasasının 71. maddesine göre; "Halk Meclisi üyeleri, görev süresi boyunca yasama dokunulmazlığından yararlanırlar. Meclis kararı olmadıkça, hiçbir Meclis üyesi tutuklanamaz ve yargılanamaz. Meclis toplantıda değilse Meclis Başkanlığından izin alınır. Bu durumda da Meclisin ilk toplantısında Meclis üyelerine bildirilir."

⁸⁴ Oktay Vural, Tarihi ve Güncel Gelişmeler Işığında, <https://www.oktayvural.com.tr/> (26.08.2019).

⁸⁵The International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), International IDEA, Dünya çapında ideal demokrasiyi destekleyen hükümetler arası bir kuruluştur. Görevi, karşılaştırmalı bilgi sağlayarak ve demokratik reformlara yardımcı olarak ve politikaları etkileyerek ideal demokratik değişimi desteklemektir. Constitutionnet/Supporting Constitution Builders Globally, Constitutional history of Syria, <http://constitutionnet.org/country/constitutional-history-syria>, (26.08.2019).

⁸⁶ Syrian e-gov Web Portal, <http://www.egov.sy/page/en/137/0/Constitution.html>, (26.08.2019).

Anayasanın 73/2. maddesine ise yasama dokunulmazlığı ile ilgili şu ibareye yer vermişti; “Halk Meclisi, Meclis Başkanı'nın güvencesi altındadır. Hiçbir şekilde kolluk personeli Meclis'e konuşmacının izni olmadan giremez.”

3.11. Mısır Arap Cumhuriyeti

1922 yılında iktidara gelen Kral Fuad, tek taraflı olarak İngiltere'ye karşı Mısır'ın bağımsızlığını ilân etmiş, ardından da 1923 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa, Krala geniş yetkiler vermekle birlikte, Mısır'da iki meclisli bir yapı oluşturulmuştur. 1923 Anayasası, 1956, 1958, 1964 ve 1971 tarihlerinde bazen asli kurucu iktidarlar, bazen de tali kurucu iktidarlar tarafından değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin dönüm noktası 1952 darbesi sonrası ve ardından da 1953 yılında Cumhuriyetin ilanı olmuştur. Mısır Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası 1956, Cemal Abdul Nasır'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile yürürlüğe girmiştir.⁸⁷ 1956 Anayasası Cumhurbaşkanı aşırı yetkiler tanımıştır. Tek partili bir otoriter siyasi yapıya sahip 1956 Mısır Anayasası, halkın baskıları ile birlikte 1979'da İsrail-Mısır Barış Anlaşması sonrası 1980 Anayasa değişikliği ile sonuçlandırılmıştır. 1980 Anayasa değişikliği ile Mısır'ın siyasi yapısı ve hukuki kurumları ciddi bir biçimde değişikliğe uğramıştır.⁸⁸ 2011'de Mübarek'in devrilmesi ve Mursi'nin liderliğinde Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi ile Mısır Anayasası da değiştirilmiştir. 3 Temmuz 2013'te askeri müdahale sonucu 2014 Anayasa değişikliği ortaya çıkmıştır. 2014 Anayasa Değişikliklerini de dikkate alarak Mısır Anayasası, başkanlık hükümet sistemini benimsemiştir. Halk Meclisi (Parlamento) tek yapılı bir meclis olarak 450 üyeden oluşur. Meclisin görev süresi ise 5 yıldır (AY. md. 106).⁸⁹ Mısır Anayasasının 112. maddesi yasama dokunulmazlığına dair hükümler yer vermiştir. Anayasanın 112. maddesine göre, Halk Meclisi üyeleri, Meclisteki veya Meclis komisyonlarında görevleri ile ilgili söz ve düşüncelerinden dolayı sorumlu tutulamaz.⁹⁰ 112. madde, yasama sorumsuzluğun kapsamını Meclis ve ona bağlı komisyonlar olarak belirtmiştir. Mısır Anayasasının 113. maddesine göre, “Suçüstü durumlar dışında, parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında cezai işlemin başlatılması yasaktır. Bir Halk Meclisi üyesi aleyhine açılan ağır ceza suçları ile ilgili bir davanın açılması için önce Meclis izin alınması gerekir. Halk Meclisi toplantıda değilse Meclis Sekreterliğinin izin

⁸⁷ Ali Fattahi, Tahlil ve Barrasi 2013 Qanun-e Esasi Mesr Defter-e Motalaat-e Nizam Sazi İslami, Merkez-e Motalaat-e Şura-2013 sy. 7, [http://www.shora-rc.ir/Portal/File/Sh\(22.08.19\)](http://www.shora-rc.ir/Portal/File/Sh(22.08.19)).

⁸⁸ Ali Fattahi, Tahlil ve Barrasi 2013 Qanun-e Esasi Mesr, 7.

⁸⁹ Heyet-ul Amm Le Est'elamat-ul Qanun-e , [http://www.sis.gov.eg/section/10/206?us\(22.08.2019\)](http://www.sis.gov.eg/section/10/206?us(22.08.2019)).

⁹⁰ Heyet-ul Amm...., [http://www.sis.gov.eg/section/10/206? \(22.08.2019\)](http://www.sis.gov.eg/section/10/206? (22.08.2019)).

alınmalı ve Meclise ivedilikle bildirilmesi gerekir.”⁹¹Mısır Anayasasının 113. maddesinden anlaşılan şu ki yasama dokunulmazlığın istisnası, suçüstü hali durumlarıdır. Ayrıca yasama dokunulmazlığın ruhuna uygun olarak parlamento üyelerini herhangi bir suçlamadan dolayı yargılanabilmeleri için parlamentonun izni şartı da aranmaktadır.

3.12. Pakistan

1947’de bağımsızlığını kazanan Pakistan, ülkedeki siyasi buhranlardan dolayı ilk anayasası gecikmeli olarak dokuz yıl sonra ortaya çıkmıştır. 1956 Anayasası Pakistan Devletinin ilk anayasasıdır. 1973 Anayasası Pakistan Devletinin ikinci anayasasıdır. 1956 Anayasasından günümüze dek Pakistan’da 19 defa Anayasa değişikliği gerçekleşmiştir. Üzerinde yapılan çeşitli değişikliklerle birlikte ülke halen 1973 Anayasası yürürlüğünü devam ettirmektedir. Pakistan parlamenter demokratik sistemle yönetilmekte olup, dört eyaletten oluşan federal bir yapıya sahiptir.⁹²Pakistan Anayasasına göre, yasama organı, Cumhurbaşkanlığı, Ulusal Meclis ve Senato Meclisinden oluşmaktadır (AY. m. 50).⁹³Ulusal Meclis 336 üye sahip 5 yıl süreyle halk tarafından seçilirler (AY. m. 51/1-52).⁹⁴ Ulusal Meclis, klasik parlamenter sistemlere uygun olarak Başbakanın öneri üzere Cumhurbaşkanı tarafında feshedilebilir (AY. m. 58).⁹⁵ Senato Meclisi 96 üyeden oluşur. Senato üyelerinin görev süresi 6 yıldır ve hiçbir makam veya mercii tarafında feshedilemez (AY. m. 59/3)⁹⁶. Ayrıca, her eyaletin yerel düzeyde gerçekleştirilen seçimlerle göreve gelen milletvekillerinden oluşan eyalet meclisleri bulunmaktadır. Eyaletlerde, seçimle işbaşına gelen bir Eyalet Başbakanı ve merkezi yönetimi temsilen, Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir Eyalet Valisi görev yapmaktadır.⁹⁷ Pakistan Anayasasının 66. maddesi parlamenter muafiyetlerle ilgili hükümlere yer vermiştir. Fakat Pakistan Anayasası, yasama dokunulmazlığı ile ilgili herhangi hükme yer vermemiştir. Pakistan Anayasasının 66. maddesi yasama sorumsuzluğunu şu şekilde açıklamıştır; “Anayasa ve Parlamento İçtüzüğü kuralları çerçevesinde, Parlamento üyeleri ifade özgürlüğüne sahiptir. Parlamento üyelerinden hiçbirisi, Parlamento’da kullandıkları oy veya açıkladığı düşüncelerinden dolayı hiçbir mahkemeye karşı sorumlu tutulamaz. Ayrıca bu düşünceleri yayımlamaktan dolayı da

⁹¹ Heyet-ul Amm, <http://www.sis.gov.eg/section/10/206?l> (22.08.2019).

⁹² Salim Çevik, Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, İstanbul: Seta Yayınları, I. Baskı, 2013, 17.

⁹³ National Assembly Of Pakistan, As modified upto <http://www.na.gov.pk/uploads/> (23.08.2019).

⁹⁴ National Assembly Of Pakistan, (23.08.2019).

⁹⁵ National Assembly Of Pakistan, (23.08.2019).

⁹⁶ National Assembly Of Pakistan, (23.08.2019).

⁹⁷ Pakistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/pakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (23.08.2019).

sorumlu tutulamazlar.”⁹⁸ 66. maddede dikkati çeken iki husus var; birincisi, “hiçbir mahkemeye karşı sorumlu tutulamaz” ibaresinden yola çıkarak yasama sorumsuzluğunun kapsamı sadece cezai davları değil hukuki davaları da kapsamaktadır. İkincisi ise, “düşüncelerini yayımlamaktan dolayı sorumlu tutulamazlar” ibaresinden yola çıkarak, yasama sorumsuzluğunun kapsamı sadece Meclis içinde çalışmalarına kısıtlı kalmamaktadır. Ayrıca Meclis dışındaki faaliyetleri de bu kapsamın içinde yer almaktadır. Bu iki husustan yola çıkarak Pakistan Anayasası yasama sorumsuzluğunun kapsamını hayli geni tutmuştur.

3.13. Lübnan

1860 Fransa işgalinden 1925’de bağımsızlığına kavuşan Lübnan’ının ilk Anayasası 23 Mayıs 1926’da kabul edildi. Fransa’nın 3. Cumhuriyeti modelini alan bu anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan Temsilciler Meclisi adı altında tek meclisli bir parlamentoya sahiptir (AY. 16. md.).⁹⁹ Lübnan Anayasasına göre, hükümet sistem, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşan parlamenter hükümet sistemidir (AY, Başlangıç Bölümü/C Bendi).¹⁰⁰ 1975’de başlayan iç savaşı bitirmek amacıyla 1989’da yapılan Taif Anlaşması, halen yürürlükte olan yeni Anayasa haline geldi.¹⁰¹ Lübnan’da etnik ve dinsel toplumluluklarının mozağının siyasal sisteme yansımaları inkar edilmez bir gerçektir. 1960 tarihli seçim yasasının yerini almak üzere uzun tartışmalar sonucu 2017 yılında kabul edilen, nispi ve çoğunlukçu ilkeler esaslı yeni seçim yasası uyarınca 2009 yılından sonra ilk genel seçimler 6 Mayıs 2018 tarihinde yapılmış; yeni Hükümet ancak 31 Ocak 2019 tarihinde ilan edilebilmiştir.¹⁰² Lübnan Anayasası 102 maddeden oluşmaktadır. Lübnan Anayasasında yapılan son değişiklikler, 1975 – 1989 iç savaş sonrası, 1990 tarihinde gerçekleşmiştir. Lübnan Anayasasında parlamenter muafiyetler, 39. madde (yasama sorumsuzluğu) ve 40. maddede (yasama dokunulmazlığı) düzenlenmiştir. Anayasanın 39. maddesine göre, “Parlamento üyelerinden hiçbiri görev süresi içinde söz, oy ve düşüncelerinden dolayı yargılamazlar.” Anayasanın 40. maddesine göre; “Suçüstü hali hariç olmak üzere, Meclis kararı olmadıkça parlamento üyeleri, Ceza Kanununa aykırı davranışından dolayı tutulmaz ve tutuklanamaz.”¹⁰³

⁹⁸ National Assembly of Pakistan, As, <http://www.na.gov.pk/uploads> (23.08.2019).

⁹⁹ Kanun-I Esasi-e Lobnan-e Kebir, Merkez-I Pejpheshhaye, <https://rc.majlis>. (09.05.2018).

¹⁰⁰ Kanun-I Esasi-e Lobnan-e Kebir, Merkez-I Pejpheshhaye Meclis-e, 09.05.2018).

¹⁰¹ Talha Köse, Lübnan’da İstikrar Arayışları, Lübnan Raporu, [http://file.setav.org/F\(09.05.2018\)](http://file.setav.org/F(09.05.2018)).

¹⁰² Lübnan’ın Siyasi Görünümü, [http://www.mfa.gov.tr/lubnan-\(09.05.2018\)](http://www.mfa.gov.tr/lubnan-(09.05.2018)).

¹⁰³ Kanun-I Esasi-e Lobnan-e Kebir, Merkez-i, <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/>, (09.05.2018).

3.14. Ürdün

1946'da İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanan Ürdün, ilk anayasasına 1952 tarihinde kavuşmuştur. Ürdün krallığı, 1876 Osmanlı Dönemine benzer meşrutî monarşi sistemi ile yönetilmektedir.¹⁰⁴ Ülke yönetiminde kralın rolü büyüktür. Ürdün'de yürütme ve yasama alanında Kral belirleyici konumdadır. Yasama Yetkisi, Parlamento ve Krala aittir. Parlamento ise çift yapılı (Senato ve Temsilciler) meclisten oluşur (AY. m. 25)¹⁰⁵. Temsilciler Meclisi üyeleri 4 yıl süre için halk tarafından seçilir (AY. m. 68). Senato üyelerinin tamamı 4 yıllık için Kral tarafından atanır ve aralarından birini başkan olarak seçer (AY. m. 36). Fakat senato üye sayısı Temsilciler Meclisi üye sayısının yarısından fazla olmayacaktır (AY. m. 63). Yürütme Yetkisi ise Kral'a aittir ve Anayasanın koyduğu esaslara göre Bakanlar aracılığıyla yürütür (AY. m. 26). Her iki meclisi de feshetme yetkisi Krala aittir (AY. m. 34). Başbakan ve bakanları atama ve azletme yetkisi Kral'ın yetkileri dâhindedir (AY. m. 35). Ürdün Anayasası toplam 127 madde ve 9 bölümden oluşmaktadır. Anayasanın 5. Bölümü Yasama Organı ile ilgili hükümleri düzenlemiştir. Bu bölümün 3. Kısımında Senato ve Temsilcileri Meclisleri ile ilgili ortak hükümlere yer vermiştir. Parlamento muafiyetler de 3. Kısımda "Her İki Meclisle İlgili Ortak Hükümler" başlığı altında düzenlenmiştir. Ürdün Anayasasının 86. ve 87. maddeleri, parlamenter muafiyetlerle ilgili hükümleri içermektedir. Anayasanın 86. maddesi, yasama dokunulmazlığın kapsam ve sınırlarını belirledikten sonra bu konudaki istisnaları açıklamıştır. 87. madde ise yasama sorumsuzluğunun kapsamını ve çerçevesini belirlemiştir. Ürdün Anayasasının 86. maddesi yasama dokunulmazlığı hükümlerini iki fıkrada şu şekilde açıklamıştır;

1. Suçüstü durumları hariç, Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerinden hiçbiri, görev süresi içinde ilgili meclis kararı olmadıkça tutuklanamaz ve yargılanamaz. Meclislerin bu konudaki karar yetersayısı salt çoğunluktur. Bu şekilde tutuklanması durumunda ise ilgili Meclis derhal haberdar edilir.

2. Meclisin toplantıda olmadığı durumlarda, meclis üyelerinden herhangi biri tutuklanırsa, başbakan, ilgili meclis toplandıgı –gün– gerekli açıklamayla birlikte alınan tedbirler hakkında da meclisi bilgilendirir."

Ürdün Anayasasının 87. maddesi yasama sorumsuzluğu hükümlerini şu şekilde açıklamıştır; "Senato ve Temsilciler Meclisi üyeleri, ilgili meclislerin içtüzükleri

¹⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/urdun-siyasi> (09.05.2018).

¹⁰⁵ El-Mamlakto-l Ordoniye Hashemi, Mecles-ol Amme, <http://parliament.jo/en/node/150> (25.08.2019).

çerçevesinde konuşma ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne sahiptirler. Meclis üyeleri, mensubu oldukları meclis çalışmaları veya meclis çalışmaları dışında kullandıkları oy, söz ve açıkladıkları düşüncelerden dolayı ya da meclis oturumları esnasında yaptığı bir konuşma sebebiyle sorumlu tutulamaz.” Ürdün Anayasasının 87. maddesi, yasama sorumsuzluğunun kapsamını geniş tutmuştur. Birincisi, Parlamento üyelerinin düşünce ve ifade özgürlüğü sadece meclis çalışmaları ile kısıtlamamıştır. İkincisi, parlamento üyelerinin düşünce açıklama konusunda herhangi bir istisna da kail olmamıştır. Yani Parlatentonun iki kanadında yer alan üyeler (Temsilciler ve senato) kullandığı oy, söylediği sözler ve ileri sürdüğü düşünceler soyut olarak suç niteliği taşısa bile, bu durumlardan dolayı sorumlu tutulmayacaktır.

3.15. Umman

Mutlak bir monarşi sisteme sahip Umman’da tüm yetkiler Sulatn (Kral) elinde toplanmıştır.Sultan, Umman Devlet Başkanı sıfatıyla, içişleri,savunma, maliye ve dışişleri konularında son karar merciidir.¹⁰⁶ 1996’da Sultan’ın yayınladığı Sultanlık Kararnamesiyle anayasa niteliğindeki Temel Yasa ilan edilmiş ve böylece Devlet Meclisi (Meclis-ulDevle) ve Şura Meclisi’nden (Meclis-ul Şura) oluşan çift yapıli Meclis sistemine geçilmiştir. Danışma niteliğinde olan Devlet Meclisi üyelerinin tamamı Sultan/Kral tarafından atanmaktadır. Anayasa sayılacak metinde,vatandaşlara bazı hak ve özgürlükler tanınmıştır.¹⁰⁷Şura Meclisi'nin kuruluş amacı ise hükümet ile halk arasındaki ilişkiyi güçlendirerek halkın siyasi sürece katılımını sağlamak ve kurumsal devlet yapısının oluşumuna katkıda bulunmaktır. Şura Meclisi'nin üyeleri seçimle işbaşına gelmektedir.¹⁰⁸ Sultanlık Kararnamesiyle anayasa niteliğindeki 81 maddelik Temel Yasa’da parlamenter muafiyetlere dair herhangi bir hüküm öngörülmemiştir. Dahası, yasama organı ile ilgili Temel Yasa’da sadece 58. maddede özetlenmiştir. 58. maddeye göre; “Umman Parlatentosu iki esastan oluşmaktadır:1. Devlet Meclisi (Meclis-ulDevle) 2. Şura Meclisi’nden (Meclis-ul Şura). Meclislerin yetkileri, görev süreleri, toplantıları ve üyelerinin seçilmesi ile ilgili hükümler kararname ile düzenlenir.”

¹⁰⁶ Yemenin Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/yemen-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (23.08.2019).

¹⁰⁷ Dursun, Ortadogu Siyaseti...,17.

¹⁰⁸ Yemen’in Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/yemen-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (23.08.2019).

3.16. Yemen

Yemen Cumhuriyeti, 1990 yılında Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen) ile Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Güney Yemen) birleşmesiyle kurulmuştur.¹⁰⁹ İki meclisli sisteme sahip Yemen Cumhuriyeti, başkanlık sistemiyle yönetiliyor. Temsilciler Meclisi (Mecles-al Navvab) seçilen 301 üyeden, Şura Meclisi (Majlis AL-Shura) ise atanmış 111 üyeden oluşur. Başkan, devleti temsil ederken hükümetin başı olan başbakan ise başkan tarafından atanıyor. Atanan başbakanın meclisin üçte ikisi tarafından onaylanması gerekiyor. Ülkede başkan yedi yıllık, meclis ise altı yıllık bir süre için seçiliyor. (AY. m. 63)¹¹⁰ Anayasanın 81 ve 82. maddeleri parlamento muafiyetleri ile ilgili hükümlere yer vermiştir. Anayasanın 81. maddesi, yasama sorumsuzluğuna vurgu yaparak parlamento üyelerinin Temsilciler Meclisinde veya ona bağlı komisyonlarda ifade ettikleri sözlerden ve açıkladıkları düşüncelerden dolayı sorumlu tutulamadığını açıklamıştır. Fakat Anayasanın 81. maddesi, yasama sorumsuzluğunu mutlak bir biçimde kabul etmemiştir. maddenin ikinci fıkrasında parlamento üyeleri tarafından iftira suçlarını yasama sorumsuzluğunun istisnası olarak kabul edilmiştir.¹¹¹ Ayrıca Anayasanın 82. maddesi; parlamento üyelerinin herhangi bir suçtan dolayı tutulmaları, tutuklanmaları ve sorguya çekilmelerini Temsilciler Meclisinin kararına bağlamıştır. Anayasanın 82. maddesi para cezalarını da bu kapsama almıştır. Fakat suçüstü hali bu durumun istisnası olarak kabul edilmiştir. Parlamento üyelerinin suçüstü hali tutuklanmaları durumunda da durum derhal Temsilciler Meclisine bildirilmelidir.

¹⁰⁹ Yemen'in Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/yemen-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (23.08.2019).

¹¹⁰ Ortadoğu'nun Gizemli Ülkesi: Yemen, <http://www.moment-expo.com/>, (23.08.2019).

¹¹¹ Qanun-e Esas-ye Yaman, Sazman-e ., <http://icro.ir/index.aspx?pageid=3273>, (22.08.2019).

Sonuç

Ortadoğu ülkelerinin Anayasaları Kuran ayetlerini anayasal ilkeleri gibi pozitif hukukun temel kaynağı olarak benimsemişlerdir. Bunun için de İsrail anayasası dışında bütün Ortadoğu ülkelerinin anayasaları, ya İslam'a gönderme yapmışlar ya da İran İslam Cumhuriyeti, Afganistan İslam Cumhuriyeti gibi açıkça İslam şeriatı esasında teokratik bir hukuk sistemini benimsemişlerdir. Bu makalede, on altı Ortadoğu ülkelerinin (İran, Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, Afganistan, Pakistan, İsrail, Umman, Bahreyn, Ürdün, Kuveyt, Birleşik Arap Emirleri, Katar ve Yemen'in) anayasal düzenlemelerinden hareketle, parlamenter muafiyetler kurumunu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İsrail ve Lübnan'ın dışında Ortadoğu'da otoriter rejimler hüküm sürmektedir. Modern siyasi sistemlerin en belirgin niteliğini oluşturan temsil olgusu ya hiç bulunmamakta veya çok sınırlı bir çerçevede ve çoğu yerde de danışma işlevini yerine getirecek şekilde varlığını sürdürmektedir.

Ortadoğu'daki siyasi rejimler, yönetim şekline göre cumhuriyet/monarşi olarak ikiye ayrılabilir. Ortadoğu ülkelerinden, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Umman, aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün'deki meşruti monarşi konumundadır. Mısır, Yemen, İsrail, Lübnan, Suriye, Irak ve İran ülkelerinde devletin şekli cumhuriyet olmasına rağmen demokratikleşme açısından birbirinden farklılık göstermektedir. İsrail ve Lübnan diğerlerine göre daha özgürlükçü bir demokrasi anlayışına sahiptirler.

İsrail, Lübnan, Mısır, Yemen, Irak, Bahreyn, Ürdün, Suriye anayasalarında parlamenter muafiyetlerin her iki boyutunu teşkil eden 'yasama sorumsuzluğu' ve 'yasama dokunulmazlığı' öngörülmüştür. İran, Pakistan, Afganistan, Ürdün, anayasalarında parlamenter muafiyetler sadece yasama sorumsuzluğu olarak kabul edilmiştir. Arabistan, Umman, Katar, Birleşik Arap emirlikleri anayasalarında parlamenter muafiyetlere dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Kaynaklar

AKIN, İ., *Kamu Hukuku*, Ankara: Beta Basın, 1. Baskı, 1993.

AKTAN, C. C.- VURAL, V., *Hammurabi Kanunlarından Magna Charta'ya; Nantes Fermanı'ndan Halkın Sözleşmesi'ne Özgürlük Bildirgeleri*, Konya: Çizgi Kitabevi 2004.

AMİD, H., *Farhang-e Farsi Amid (Farsça Sözlük)*, Tahran: Entesharat-e Amir Kabir, 27. Baskı, c. 2, 2012.

Ankara Sanayi Odası, Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, İsrail Devleti Ülke Notu, <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/israil.pdf>, 3, (05.05.2016).

ARI, T., *Uluslararası İlişkiler*, Bursa:Alfa Yayınları, 1997.

AŞURİ, M., *Ayin-e Dadresi Keyfari (Ceza Muhakemesi Usulü)*, Tahran: Entesharat-e Samt, c. 1, 2016.

AYDIN, R., “Ortadoğu Durum Raporu”, *İpek Yolu Kalkınma Ajansı*, Ocak 2011, <https://www.ika.org.tr/upload/yayinlar>, (14.08.2019).

Bahreyn Anayasası, <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/133733>, (11.10.2018).

BÜNYADOV, Z.;YUSUFOV, Y., *Azərbaycan Tarixi*, Bakü: (Yayın evi yok)1. Baskı, 1994,

COP, B., “Ortadoğu’da Diktatörlük Sonrası Seçim Sistemi Tasarımı: Mısır ve Irak”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 53. (2015): 87-101.

ÇEVİK, S., *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: Seta Yayınları, 2013.

DASTOOR-OL VARAQİYE, <https://www.constituteproject.orgn/>(28.08.2019).

DANESH, S., “Tarihçe-ye Mokhtasar-e , <https://www.vpo.gov.af/en/>(24.08.19).

DESTUR-E CUMHURİYET-OL IRAK, Irak, <http://ar.parliament>, (24.08.19).

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, *Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Katar Ülke Bülteni*, <https://www.deik.org.tr/uploads/katar-ulke-> (23.06.2019).

DUNBAY, S., *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı (1876-1995)*, XII ,İstanbul: Levha Yayınları, 2013.

DURŞUN, D., “Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar”, *Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü (ORMER), Ortadoğu Yıllığı*, Sakarya: Nobel Akademik Yayıncılık, 2005.

DIVRAK, Y., KILIÇ, A. H., “Savunma Hakkı, Genç Hukukçular”, *Hukuk Okumaları Grubu Tebliği*, <http://www.muharrembalci.com/hukukdu I/>, 65, (23.08.2018).

EKER, G., “İsrail’in Siyasal Sistem Yapısı ve Siyasal Partileri”, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

EL-MAMLAKTO-L ORDONİYE HASHEMİ, MECLES-OL AMME
<http://parliament.jo/en/node/150>, (25.08.2019).

EROĞLU, C., “Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49, sy.3-4 (1995):137-139.

ERSON A. B., *Yabancı Devletlerdeki Yargılamalar Açısından Uluslararası Hukukta Devlet Görevlilerinin Yargı Bağışıklığı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.

FATTAHİ, A., “Tahlil ve Barrasi 2013 Qanun-e Esasi Mesr *Defter-e Motalaat-e Nizam Sazi İslami, Merkez-e Motalaat-e Şura-ye Negehban*, June Tahran, <http://www.shorarc.ir/Portal/File/ShowFile.aspx?ID=5ba9f99->, 7, (22.08.2019).

FREEDOM HOUSE, *About Freedom in the World, an annual study of political rights and civil liberties*, 2019, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-worldMnp>(20.08.2019).

GÖZLER, K., “Yasama Dokunulmazlığı Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi”, <http://www.anayasa.gen.tr/dokunulmazlik.htm>, (24.05.2019).

HABİBZADE, M. C., *Masooniyet-e Keyfari Nemayendagan-e Meclis Dar Huquq-e İran ve Afganistan, Güruh-e Daneshgah-e Tarbiyet-e Modarres*, 2002.

HABİBZADE, M. J.-ASADY, F., *Mesooliyet Ghazai Dadresan ve*
<https://www.majzooban.org/fa/index.php/2016-01-18-16-19> (07.12.2018).

HARRY, C., *An Introduction to British Constitutional Law*, Fainancial Training Publications, London:Published by Blackstone Press Ltd, first edition, 1985.

INTERNATIONAL IDEA, *Constitutionnet/Supporting Constitution Builders Globally, Constitutional history of Syria*, <http://constitutionnet.org/country/syria>, (26.08.2019).

İBRAHİMİ K., “Masunite Parlamani Az Negah Fegh”, *Faslnameye Fegh-e Ahl-e Sonnat, Dor-eye* 8, SH 30, <https://hawzah.net/fa/Default> , 108-143, (30.08.2019).

İSRAİL ANAYASASI, *The Knesset (İsrail Parlamentosunun resmi sitesi), Constitution for Israel*, https://knesset.gov.il/constitution/ConstIntro_eng.htm(26.08.2019).

KALAĞAN, G., “Parlamentar Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 sy. 4 (2006):74-83.

KANUN-I ESASİ-E LOBNAN-E KEBİR, [https://rc.majlis.ir/fa/law/sh\(09.05.2018\)](https://rc.majlis.ir/fa/law/sh(09.05.2018)).

KOCAOĞLU, S. S., “Türk Ceza Kanunu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bir Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Savunma Dokunulmazlığı”, *Ankara Barosu Dergisi*,sy. 4 (2012): 20-38.

KÖSE, T.,“Lübnan’da İstikrar Arayışları”, SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Lübnan Raporu,(2006), <http://file.setav.org/Files/Pdf/lubnanda-istikrar-22.07.2019>).

KUNTER, N., YENİSEY, F., NUHOĞLU, A., *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul : Beta Basım Yayın, 1986.

KURU, B., *Hâkim ve Savcıların Bağımsızlığı ve Teminatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1996.

LEBLEBİCİER, A.A., Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan Ülke Raporu, <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/> (24.08.2019).

LENGERUDİ, M. C., *Terminoloji-e Huquq*, Tahran: Entesharet Genc-e Danesh, 1984.

MCGEE, S., *Rules on Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union (Final Draft)*, Belgium, Toornstra, <https://agora-parl.org/sites/> (22.06.2018).

MECLES-OL ŞURA DOLET-OL QATAR, <https://www.shura.qa/ar-qa>, (22.06.2018).

MECLES-OL SHURA, <https://www.shura.gov.sa/wps/wcm/connect/ShuraArabic/> / (29.08.2019).

MOMENT-EXPO, *Ortadoğu’nun Gizemli Ülkesi: Yemen*, <http://www.moment-exp-i> (02.07.2019).

OKUR, M. A., “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, sy.48, (2009): 137-156.

ONAR E., *İsrail’in Kendine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü*, I. Baskı, Ankara: Tasarım Limited Şti, 2003.

ÖZBUDUN, E., “Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları”, *TBMM Dergisi* <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2005-59-156>, (2005) (22.07.2019).

ÖZER,U., “Diplomasi”, *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Ankara: Doğu Kitabevi, 2014.

PAKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI,

http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1550130216_490.pdf, (23.08.2019).

QANUN-E ESASİ-YE AFQANİSTAN, (Afganistan Anayasası), (2017),
<https://president.gov.af/fa/wp-content/upconstitution.pdf>, (25.082019).

QANOON-E ESASİ-E İRAN, Meclis-e Şura-e Negahban (İran Anayasayı Koruyucu Konsey), <https://www.shora-gc.ir/fa/constitution>, (06.03.2018).

QANUN-E ESASİ-YE MESR, Heyet-ul Amm Le Est'elamat-ul Mesr (Mısır Devlet Bilgi servisi), <http://www.sis.gov.eg/section/10/206?lang=en-us>, 31, (22.08.2019).

RUHİ, M. E., Fransız Devriminden İki Portre: Sieyes ve Robespierre, Ankara: Adalet Yayınevi, 1. Baskı, 2014.

SHARİAT PANAHI, G., *Bayestehaye Hukuk-e Esasi*, Tahran:Naşr-e Dadgostar, 1996.

SİNKAYA,B., “Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler,”<http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/f>, (20.08.2019).

SURİYE ANAYASASI,<http://www.egov.sy/page/en/137/0/Constitution>, (02.08.2019).

T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu,
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=ec8c19b4.53781653>, (22.08.2018).

TEZİÇ,E., Anayasa Hukuku, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1986.

THE OXFORD DICTIONARY OF ENGLISH, Oxford Constitutional Law,
<https://oxcon.oup.com/search?q=knesset&prd=tn=Search.>, (22.08.2019).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI,“Lübnan'ın Siyasi Görünümü” ,
<http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (08.07.2019).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, “Yemen'in Siyasi Görünümü”,
<http://www.mfa.gov.tr/yemen-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (23.08.19).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Pakistan'ın Siyasi Görünümü,
<http://www.mfa.gov.tr/pakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (22.08.2019).

VURAL, O., “Tarihi ve Güncel Gelişmeler Işığında Suriye: Qou Vadisi”,
<https://www.oktayvural.com.tr/wp-content/uploads/2SUR%C4%.pdf>(08.08.2019).

WORLD DIGİTAL LIBRARY, Report of the Commission Entrusted by the Council with the Study of the Frontier between Syria and Iraq,
<https://www.wdl.org/en/item/400/> (26.08.2019).

YALÇIN, B., *Uluslararası Hukuk*, Uluslararası İlişkiler Rehber Kitap, Der. Veli Kondak, Ankara: Arın Yayınları, (Tarih yok).

YAVUZ, B., Çeşitli Parlamenter Hükümet Sistemi Uygulamalarında ve Türkiye’de Başbakanın Göreve Gelmesi, [http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1\(08.08.2019\)](http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1(08.08.2019)).

YEMEN ANAYASASI, <http://icro.ir/index.aspx?pageid=32739>, (22.07.2019).

YILMAZ, S.,“Orta Doğu’ya Demokrasiyi Getirmek”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 3 sy. (2015): 63-82.